

Verschijnt
driemaandelijks

december
1976

MASSA COMMUNICATIE

herfst

1976

herfst 1976, jaargang 4, no. 4

drs. Chr. Vos
KENNISKLOOF EN TELEVISIE (p. 185)

dr. H. 't Hart
MILIEUBEWUSTZIJN EN COMMUNICATIE (p. 196)

drs. H. Lamers
EEN TAALKUNDIGE VISIE OP DE SCHRIFTELIJKE
VOORLICHTINGSBOODSCHAP (p. 208)

KRONIEK (p. 217)

- Persraden: pro en contra
- De 10e bijeenkomst van de IAMCR
- Experimenteren met informatie

Boekbesprekingen (p. 230)

Korte besprekingen (p. 241)

Ingekomen publicaties (p. 243)

Inhoudsopgave 4e jaargang (p. 246)

MASSACOMMUNICATIE

wordt uitgegeven onder auspiciën van de

STICHTING ONDERZOEK MASSACOMMUNICATIE

Redactie: Dr. E. Diemer (VU, Amsterdam)
Prof. Dr. G. A. J. Fauconnier (KU, Leuven)
Drs. P. M. Hendriksen (NOS, Hilversum)
Prof. Dr. G. van Parys (VU, Brussel)
Drs. H. J. Smets (SOM, Nijmegen)
Dr. J. G. Stappers, (KU, Nijmegen)
Drs. F. E. Wermer (Teleac, Utrecht)

Sekretariaat: Drs. H. J. Smets
Postbus 258, Nijmegen
tel. 080 - 512372
Aanwijzingen voor auteurs en aanwijzingen voor het recenseren van boeken zijn op dit adres verkrijgbaar.

Abonnementen:	gewoon abonnement	f 36,50	BFrs 515
	studentenabonnement	f 22,50	BFrs 315
	losse nummers	f 10,00	BFrs 145

Men abonneert zich voor een gehele jaargang. Deze loopt van januari tot en met december. Abonnementen worden automatisch verlengd, tenzij men voor het einde van de jaargang opzegt.

Uitgave: Drukkerij Uitgeverij H. Gianotten B.V.
Bredaseweg 61
Tilburg
tel. 013 - 423036; giro 1085553
Opgave van nieuwe abonnementen en adreswijzigingen uitsluitend te richten aan dit adres.

Advertenties: Stichting Beheer Geertsema's Publiciteitsonderneming B.V., Landgoed 'Den Dekker', Sittarderweg 5, Postbus 17, Born L.
Telefoon 04498-2424.

KENNISKLOOF EN TELEVISIE

INLEIDING

Eens in de zoveel tijd duiken er binnen de sociale wetenschappen termen op, die vaak op een verrassend snelle wijze tot een grote populariteit geraken, ook buiten het vakgebied zelf. Hoe en waarom zo'n term blijkbaar als een sleutel in het slot van de publieke communicatie past, zou ongetwijfeld een aparte studie waard zijn, maar de voorbeelden zijn legio. Termen als 'cognitieve dissonantie', 'F-schaal', 'opinie leider' e.d. verkrijgen een betekenis, die vaak ver van de oorspronkelijk gebruikte betekenis aflight. Deze vorm van 'conceptual stretching' is ook waar te nemen bij de discussie over de zogenaamde 'kenniskloof'. Hoewel het idee van een (groeïende) kenniskloof eigenlijk nooit het stadium van hypothese te boven is gekomen, mag het begrip kenniskloof zich in een vrijwel constante populariteit verheugen. Op zichzelf is die populariteit niet zo'n verbazingwekkend feit. Traditioneel hebben tenslotte twee zorgen de massamedia altijd al begeleid. Dat is aan de ene kant — meestal bij het argwanende publiek — de veronderstelde almacht van de massamedia, die de mensen tot marionetten zouden kunnen reduceren. En aan de andere kant de klaagzang van schrijvers en programmamakers, dat ze met hun boodschap het publiek niet bereiken, dat het publiek 'apathisch' of 'ongeïnteresseerd' is. Logisch dat speciaal bij deze laatste categorie het begrip 'kenniskloof' als een dankbaar handvat fungeerde voor hun ongenoegen.

DE KENNISKLOOF-HYPOTHESE

De oorsprong van de discussies die de laatste jaren over kenniskloof en het 'apathische' publiek zijn gevoerd, is te vinden in een artikel dat John P. Robinson in 1967 publiceerde in de *Journalism Quarterly*.¹⁾ In dat artikel probeerde hij aan te tonen dat er een sterk verband bestond tussen de opleiding die mensen genoten hadden, en de kennis die zij van de internationale politiek bezaten. Zijn uitgangspunt: 'The printed media, especially, function only to keep those already interested up to date while it is unlikely that nonprinted media convey enough information about most international events to make the average person aware of any of their implications'.²⁾

Uit zijn artikel wordt duidelijk dat hij dit mechanisme ook op andere kennisgebieden veronderstelt. In feite bestaat er zelfs volgens Robinson een 'hard core of know-nothings', een harde kern van mensen die eigenlijk nergens iets vanaf weten. In een door hem geconstrueerde klasseverdeling naar opleiding, die van de lagere school tot en met de universiteit loopt, blijkt het gemiddelde kennisniveau van de politiek op

een regelmatige wijze op te lopen. Dit verschil in kennisnivo is met name opvallend als men het publiek van de gedrukte media bekijkt. Achtergrond- en opiniebladen bleken in de door Robinson geciteerde onderzoeken praktisch alleen gelezen te worden in de universitaire groep. Boeken, nieuwsbladen en kranten laten een gestadig dalend gebruik zien als men van de universiteit naar de lagere school varieert. Opvallend bij Robinson is dat hij dit niet-opnemen van kennis beschouwt als een algemeen met opleiding verbonden verschijnsel. Er is (naar zijn mening) een groep mensen, met een laag opleidingsnivo, die *nergens* veel vanaf weten. En die, al stuur je er via de massamedia nog zoveel informatie op af, ook niet in beweging komen. Terwijl er tegelijkertijd aan de andere kant een goed-opgeleide groep is, die wel geïnteresseerd en geïnformeerd is. Deze 'know-it-all's' blijven juist wel in beweging, en verwijderen zich steeds meer van de 'know-nothings'. Dit laatste idee, het idee van een steeds groeiende *kenniskloof* tussen wel- en niet-opgeleiden, is verder uitgewerkt door de Amerikaanse onderzoekers Tichenor, Donohue en Olien.³⁾ Zij verlaten het passieve beeld dat Robinson van de lagere strata van de bevolking geeft. Naar hun mening verkrijgen zowel de hoger opgeleiden als de anderen kennis via de media. Alleen groeit bij de hoger-opgeleiden die kennis veel sterker. Er is dus sprake van een *relatieve* kloof. In absolute zin verarmen de lagere strata echter niet: hun kennis groeit wel degelijk. Verder geven de auteurs hun hypothese een aantal belangrijke beperkingen mee:

— 1) De groei van menselijke kennis kan lineair of curvi-lineair verlopen, maar moet in ieder geval niet-omkeerbaar zijn.

— 2) Een tweede assumptie is dat er voor een bepaald onderwerp geen stadium van 'diminishing returns' wordt bereikt, of als het wordt bereikt, dat dat voor de verschillende socio- economische groepen⁴⁾ op verschillende nivo's zal plaatsvinden. Dat is natuurlijk een belangrijke beperking, want als er bij de gebombardeerde hoger-opgeleide lagen een soort informatie-moeheid zou optreden, die leidt tot een verminderende opbrengst, dan zou dat een eventuele kenniskloof verminderen.

— 3) De derde, en misschien wel belangrijkste beperking leggen de auteurs bij het karakter van de informatie. Zij beperken hun kenniskloof tot de kennis over de (gepopulariseerde) wetenschap en politiek, en niet die over sport of filmsterren om maar een ander voorbeeld te noemen.

— 4) Een vierde beperking is impliciet in het door hen gehanteerde onderzoek: zij beperken zich uitsluitend tot de kennis verspreid door de *gedrukte* media.

Tichenor c.s. halen nogal wat materiaal aan dat een zich verbredende kenniskloof zou aantonen. Zo bleek bijvoorbeeld de kennis over satellieten, het geloof dat de mens de maan zou kunnen bereiken, en dat er verband bestaat tussen roken en kanker, in de loop der jaren steeds sterker te correleren met opleiding. Dat wil zeggen dat mensen met

bijvoorbeeld een universitaire opleiding er relatief steeds meer vanaf kwamen te weten dan hun tegenhangers. Hoewel de laatste groep wel *absoluut* een toename onderging.

Een zelfde resultaat werd geboekt toen men een representatieve steekproef een aantal artikelen met wetenschappelijk nieuws liet lezen, en men daarna het geheugen testte.

Volgens Tichenor c.s. is het 'groeimechanisme' van de kenniskloof terug te voeren op de volgende elementen:

— communicatietechniek. Mensen met meer opleiding kunnen bijvoorbeeld beter lezen.

— de al aanwezige opgeslagen informatie. Het verband kan in de ontvangen informatie aangebracht worden, doordat de vóórkennis al aanwezig is.

— relevant sociaal contact. In de hoger opgeleide kringen vindt men volgens Tichenor c.s. een groter aantal interpersoonlijke contacten, een groter aantal referentiegroepen, een bredere sfeer van alledaagse activiteiten, die de kans op discussie over bijvoorbeeld de politiek doet toenemen.

— de selectieve blootstelling, aanvaarding en herinnering is, in ieder geval gedeeltelijk, ook verbonden aan opleiding. Dit zou o.a. inhouden dat beter-opgeleiden zich minder afsluiten voor informatie.

— de aard van het massamedia-systeem dat de kennis distribueert. Gedrukte media handelen meer en algemener over politiek dan de andere media. En kranten worden meer door de hoger-opgeleiden gelezen.

Het is duidelijk dat Tichenor c.s. hun kenniskloof-hypothese heel wat subtieler en verantwoordder hebben opgezet dan Robinson die ons een nogal oppervlakkig en elitistisch wereldbeeld voorschotelt. Robinson ziet zijn publiek als een passieve eenheid, dat alleen door krachten van buitenaf in beweging komt, en hij veronderstelt dat de kenniskloof algemeen is. Maar ook hij moet in een later artikel toegeven dat ondanks de door hem gesignaleerde ineffectiviteit van de massamedia, de kennis over onderwerpen als Vietnam, en reclamejingles e.d. wel degelijk wijdverspreid zijn. En dat de onderwerpen waar in kenniskloof-verband vaak over gevraagd werd, nogal academisch van karakter waren.⁵⁾

Verder maken Tichenor c.s. expliciet een voorbehoud ten aanzien van de televisie. Zij houden de mogelijkheid open dat de televisie een kenniskloof-demper zou kunnen zijn, terwijl Robinson (in het eerder aangehaalde citaat) de nogal dubieuze stelling aanhangt dat '... it is unlikely that non-printed media convey enough information about most international events ...'.

In Nederland is ook wel het een en ander te doen geweest over de kenniskloof. Zowel in de kwaliteitspers als in kringen van de beterwillende programmamakers werd en wordt, vaak zonder dat men de klepel van de klok wist te onderscheiden, druk gegoocheld met dit in

het nederlands zo lekker allitererende begrip. Helaas ontbrak er hier en daar wel wat aan de wetenschappelijke bewijsvoering. Zo beantwoorden bijvoorbeeld de samenstellers van een VPRO-discussiestuk de vraag naar bewijzen voor de kenniskloof zonder veel terughoudendheid: 'Die liggen voor het oprapen'. 'Alleen al door uit te zenden houden we een kenniskloof in stand en vergroten die zelfs'.⁶⁾ Helaas heeft tot nu toe niemand zich in Nederland gebukt om bewijzen voor een *groeïende* kenniskloof over welk onderwerp ook op te rapen. Wel bestaan er cijfers, die op een bepaalde kennisongelijkheid wijzen. Zo werd o.a. door het CITO in Arnhem de begripelijkheid van radio-aktualiteitenuitzendingen bij leerlingen van verschillende soorten scholen onderzocht.⁷⁾ Daarbij bleek de gemiddelde testscore per leerling van tekst, achtergrond en woordkennis per schooltype nogal te verschillen. Leerlingen van de HAVO/VWO behaalden een gemiddelde score van 68, Mavo leerlingen 50, en leerlingen van het LBO 35. Deze verschillen zijn duidelijk. In hoeverre deze verschillen door de tijd en met het mediagebruik toe- of afnemen is echter niet onderzocht, dus een aanwijzing voor een toenemende kenniskloof kan men hier niet uit afleiden. Wat de gedrukte media aangaat, tussen het gebruik daarvan en het opleidingsnivo bestaat ook in Nederland volgens diverse onderzoeken een direct verband.⁸⁾

Bezien we het hierboven aangedragen materiaal ter ondersteuning van de hypothese van een groeiende kenniskloof, dan valt vooral één aspect op: niet iedereen praat over dezelfde kenniskloof. Het blijkt dat er ook binnen de wetenschappelijke discussies over dit onderwerp een bepaalde mate van 'conceptual stretching' is opgetreden. Er vallen in ieder geval al drie soorten van de kenniskloof te onderkennen: 1) Ten eerste een kenniskloof tussen *delen van het publiek*, en wel over het *gehele* kennisgebied. Een harde kern van nietswetters en een harde kern van alleswetters vormen de wanden van een algemene kloof, een kloof die gelijk loopt met een kloof in het opleidingsnivo. De massamedia zouden deze algemene kloof vergroten. Robinson gebruikt de kenniskloof in deze zin.

2) En een kenniskloof tussen *delen van het publiek*, maar dan alleen over *één onderwerp*, of over *een aantal samenhangende onderwerpen* (bijvoorbeeld de politiek). Ook hier zouden de media deze kloof vergroten. Tichenor c.s. denken in deze richting, hoewel uit latere publicaties ook bij hen de neiging valt te onderkennen de kenniskloof als een algemeen fenomeen te beschouwen.

3) Een kenniskloof tussen *zender en zijn (gemiddelde) publiek*. Hierbij valt de nadruk op de tweedeling tussen zender en ontvanger, en met name op de door de programmamaker of schrijver gebezigde taal en beelden. De Duitse programmamaker en onderzoeker Bernward Wember (we komen nog op hem terug) bekijkt de kenniskloof o.a. op deze manier.

Als we nu verder naar de literatuur kijken, dan blijkt het cumulatieve, dus aangroeiende karakter van een kenniskloof eigenlijk alleen voor kenniskloof nummer twee aangetoond te zijn, en dan nog alleen voor de gedrukte media. Wat de nummers 1 en 3 aangaat kan men wel een ongelijkheid van kennis aantonen, maar aanwijzingen voor een groei van het gemiddelde kennisverschil tussen delen van het publiek, en (dus?) een toename van het kennisverschil tussen zender en publiek zijn niet gevonden.

DE KENNISKLOOF EN DE TELEVISIE

Zoals we gezien hebben wordt de hypothese van een groeiende kenniskloof voornamelijk gebaseerd op onderzoeken in verband met de gedrukte media. Gezien de belangrijke positie die de televisie bij de onderzoeken vooral voor de lager-opgeleiden inneemt als informatiebron, moet de vraag gesteld worden of ook de televisie meewerkt aan het scheppen van een groeiende kenniskloof.

Het lijkt het gemakkelijkste om een eventueel kenniskloovende invloed van de televisie te bekijken aan de hand van de elementaire 'mechanismen', die Tichenor c.s. voor het ontstaan van een kenniskloof noemen. Zij noemen dan allereerst de *communicatie-techniek*. Een wat moeilijk punt bij de TV, omdat niet precies bekend is in hoeverre een 'visuele aanleg' of liever gezegd een visuele communicatie-techniek over de bevolking is verdeeld. Bij de gedrukte media ligt dat duidelijker, het leesvermogen hangt samen met het onderwijs, is zelfs misschien wel een voorwaarde voor het kunnen volgen van dat onderwijs, maar wordt in ieder geval ontwikkeld door het onderwijs. Het is moeilijk uit te maken, juist doordat vrijwel alle testen die de wetenschapper ter beschikking staan op z'n minst een verbalisering van visuele informatie inhouden, of een 'visuele techniek' samenhangt met de genoten scholing. Vandaar dat speciaal bij leesbaarheids- en begripelijkheids-onderzoeken toch al snel de visueel begaafde ontvangers worden onderschat. Er zijn in ieder geval weinig aanwijzingen dat visuele communicatietechniek samenhangt met opleiding.

Een tweede element dat Tichenor c.s. noemen is de reeds aanwezige *vóórkennis*. We hebben echter al eerder opgemerkt dat juist hier één van de beperkingen van de kenniskloof-onderzoeken ligt, nl. het onderwerp waar kennis (en dus in feite ook de *vóórkennis*) over gemeten wordt. Dat de (voor)kennis over wetenschap en politiek ongelijk zijn verdeeld, was al bekend. Televisie bevat echter een veelheid aan informatie, veelal in de vorm van amusementsprogramma's, en is zeker niet (zoals de krant) vooral op politieke informatie gericht. Of de voor-kennis over de door de televisie behandelde onderwerpen buiten de politieke en wetenschappelijke sfeer ook naar opleiding ongelijk verdeeld zijn moet aan twijfel onderhevig zijn.

Het derde element dat bij de kenniskloof wordt genoemd is het *relevante sociale contact*. De 'uses and gratifications'-studies hebben

ons geleerd dat veel onderwerpen van de televisie worden gebruikt als aangever voor het interpersoonlijke sociale verkeer. Maar dezelfde studies leren ons dat dit mechanisme onafhankelijk is van sociale klasse en opleiding. Wel zal waarschijnlijk de *inhoud* van dat 'relevante' sociale contact per klasse verschillen. Dat Tichenor c.s. stellen dat in hoger-opgeleide kringen een 'groter' aantal interpersoonlijke contacten, een 'groter' aantal referentiegroepen en een 'bredere' sfeer van alledaagse activiteiten plaatsvindt, lijkt een regelrechte miskennis van de cultuur van de lagere klassen, en zij maken dit in ieder geval nergens met cijfers waar. En het 'relevante' van sociaal contact hangt wel van de optiek van de onderzoeker af. In ieder geval is ook bij de lager-opgeleide klasse de televisie geplaatst in een sociale matrix, en levert hij daarbinnen o.a. de bouwstenen voor de vele discussies in het leven van alledag, die de mens zo nodig schijnt te hebben.

Het vierde element betreft de *selectieve blootstelling, aanvaarding en herinnering* die volgens Tichenor c.s. wat betreft informatie onder meer is verbonden aan opleiding. Op het eerste gezicht lijkt dat heel wel toepasbaar voor de televisie. Immers, zo wordt er geredeneerd, mensen met een hogere opleiding kijken veel 'selectiever' naar de TV. En zouden dus ook via de TV een informatief voordeel kunnen behalen.

Een eerste blik op de resultaten van het Kijk- en Luisteronderzoek dat door de NOS wordt verricht, wijst echter al anders uit. Mensen met een hoger opleidingsnivo kijken wel *minder* maar niet *selectiever* naar de televisie. Een (willekeurig gekozen) cijfervoorbeeld uit het continue programma onderzoek van het vierde kwartaal van '75:⁹⁾

relatieve kijkdichtheid per programmasoort per opleidingscategorie

	Informatie	Amusement
LO	120	114
LBO	100	103
ULO	93	97
MO+	73	72

Om een leesvoorbeeld te geven van de bovenstaande tabel: mensen met alléén lager onderwijs kijken méér naar informatie dan het gemiddelde. Mensen met MO en hoger kijken *minder* naar informatie dan gemiddeld. Hetzelfde geldt voor amusement (en vrijwel alle andere hier niet genoemde programmasoorten). De oorzaak van deze verschillen ligt in het simpele feit dat de lager-opgeleiden méér kijken naar de televisie, dus ook méér naar informatie, en in feite dus ook méér kans hebben om informatie op te nemen dan een hoger-opgeleide. Of ze die informatie ook werkelijk begrijpen, is een ander punt natuurlijk, waar we later nog op zullen terugkomen.

Ook in het buitenland ziet men soortgelijke tendenzen in het kijkgedrag. In een overzicht van onderzoeksresultaten bij het kijkonderzoek van de Engelse Independent Broadcasting Authority vond men ook verschillen in kijktijd tussen de diverse opleidingsgroepen.¹⁰⁾ Maar de 'zware' kijkers keken overal naar (anders waren het ook geen zware kijkers). Lichte kijkers, met vaak een hoge opleiding, kozen vooral populaire programma's (anders waren die programma's ook niet zo populair). Mensen die weinig kijken, kijken dus niet intellectueler, kiezen in elk geval geen programma's die speciaal voor minderheden aantrekkelijk zijn, zoals kunst- en documentaire programma's. Juist in dat soort programma's is het percentage doorkijkers erg hoog, en kan men dus ternauwernood van een selectief publiek spreken.

In Amerika is Richard Bower op soortgelijke resultaten gestuit.¹¹⁾ Hij constateerde bij zijn onderzoek (dat voortspint op een vroeger onderzoek van Steiner en zo ruim een decade omspannt) dat mensen met een hogere opleiding wel *zeggen* dat ze televisie minder waarderen en dat ze meer naar informatie kijken, maar dat ze in werkelijkheid precies hetzelfde doen als ieder ander: ze kijken veel naar amusement en minder naar informatie. Er is geen verschil in Amerika in het kijkgedrag van wel- en niet-opgeleide mensen, alleen in de kijktijd.

De verschillen tussen het televisiegebruik en het gebruik van de gedrukte media worden nog eens aangetoond in een recent onderzoek van Kent en Rush.¹²⁾ Bij een onderzoek onder (oudere) personen vonden zij een groot aantal communicatie-activiteiten bij deze groep. Ook zij vonden dat '... education is positively related to the use of print media which in turn is positively related to public affairs knowledge'. Maar: 'Television, radio, movie and phone use have little to do with level of education or with public affairs knowledge'.¹³⁾

De conclusie uit deze en soortgelijke onderzoeken moet duidelijk zijn: in tegenstelling tot de andere massamedia is de televisie een niet-selectief medium, zeker waar het gaat over het informatieve karakter van de programma's. Het lezen van kranten, tijdschriften en boeken is gecorreleerd met opleiding, het bekijken van televisienieuws niet. Verder wordt door de lager-opgeleiden gewoonlijk een sterke subjectieve voorkeur uitgesproken voor het TV nieuws als nieuwsbron. Ze vinden het betrouwbaarder, misschien ook begrijpelijker.

Nu is tot nu toe alleen het kijkgedrag behandeld, en niet de vraag of de informatie feitelijk (en eventueel selectief) door de ontvangers wordt opgenomen en begrepen. Die laatste vraag zou zeker essentieel kunnen zijn. De Duitse programmamaker Wember heeft bijvoorbeeld aangetoond dat er een groot verschil kan bestaan tussen de waardering voor een informatief programma, en het werkelijke begrip dat een toeschouwer van dat programma heeft.¹⁴⁾ Zo noemde 80% een bepaalde documentaire duidelijk en informatief, terwijl na onderzoek bleek dat 60% de inhoud niet had begrepen. Wember geeft verder geen onderverdeling naar opleiding of sociale klasse (en zijn rede-

neringen over de oorzaak van deze kloof tussen programmamaker en publiek berusten op geheel andere uitgangspunten dan die van de kenniskloof), maar er blijkt uit dat we niet zonder meer blootstelling aan informatie mogen gelijkstellen met het begrijpen van die informatie.

Misschien mag men stellen dat het onthouden van nieuwsfeiten kan duiden op begrip. Als dat zo is dan kunnen de resultaten van een onderzoek van R. Neuman, die het onthouden van televisienieuws onderzocht, aanwijzingen verstrekken.¹⁵⁾ Neuman bekeek bij een kleine steekproef wat er van een avondje televisiekijken was blijven hangen. Resultaat: van de gemiddeld 19,8 nieuwsitems die per avond werden uitgezonden, konden de geënquêteerden zich gemiddeld 1,2 items herinneren. Als er door interviewers een geheugensteuntje werd gegeven, dan kon men zich gemiddeld 4,4 items *met* details méér herinneren, en nog eens 4,3 items *zonder* details. Een totaal dus van 9,9 uit de 19,8 nieuwsitems (50%).

Neuman bekeek vervolgens in hoeverre opleiding en motivatie een rol bij het onthouden speelden. De resultaten waren verrassend. Mensen met een hoge opleiding bleken nauwelijks méér te onthouden dan mensen zonder opleiding. Er was een verschil (5%), maar weinig indrukwekkend.

Motivatie speelde ook geen grote rol bij de herinnering. Er was een kleine groep die verklaarde dat ze alleen keken om geïnformeerd te worden, en die konden zich inderdaad significant meer herinneren. Maar toch konden motivatie en opleiding slechts 2% van de variantie in de respons verklaren.

Interessant (vooral in het licht van de voornoemde onderzoeken van het CITO) was dat Neuman ook de begrijpelijkheid van het nieuwsitem betrok in het onderzoek. Hij verdeelde daarvoor de nieuwsitems in categorieën, die liepen van lage naar hoge abstractie. Laag bijvoorbeeld zijn 'human interest' en weerbericht, middelmatig verhalen over Vietnam en rassenproblemen, hoog abstract zijn commentaren, economisch en algemeen politiek nieuws. Ook hier blijken de minder opgeleiden en minder-gemotiveerden nauwelijks minder van de hoog-abstracte nieuwsitems te onthouden.

Overigens moet men wel een vraagteken zetten bij een onderzoek, dat op zo'n kleine (telefonische) steekproef is gebaseerd. Dat bijvoorbeeld motivatie niet verbonden zou zijn met de opname van informatie, is toch onwaarschijnlijk te noemen. Prick bijvoorbeeld, in het voornoemde CITO-onderzoek vond dat interesse een belangrijke factor vormt bij het al dan niet begrijpen van informatie. Leerlingen die het meest geïnteresseerd in de politiek waren, scoorden duidelijk het hoogst, al waren ze van de lagere schooltypen afkomstig.¹⁶⁾

Als we nu de elementen die bij zouden dragen tot het doen groeien van een kenniskloof in het bovenstaande verband met de televisie overzien, dan moeten we concluderen dat er geen aanwijzingen zijn

dat de televisie de kenniskloof (van welk type dan ook) zou vergroten. En misschien heeft de televisie zelfs wel een dempend effect op een kennisverschil, juist omdat lager-opgeleiden meer aan informatie worden blootgesteld bij dit medium, dan de hoger opgeleiden, en de opleiding waarschijnlijk geen verschillen in vaardigheid m.b.t. de visuele communicatietechniek veroorzaakt.

DISCUSSIE

Het is moeilijk om uit het hier aangevoerde nogal schaarse en soms weinig overtuigende materiaal conclusies te trekken ten aanzien van het karakter van de kenniskloof en de rol die de media daar bij spelen. Toch zijn er wel enige punten aan te voeren, die dit veel misbruikte en gebruikte begrip wat scherper kunnen neerzetten.

1 Een eerste punt is dat er natuurlijk wel een ongelijkheid van kennis bestaat, evenals er een ongelijkheid van macht en inkomen bestaat. En in zoverre die kennis politiek is, zoals uiteindelijk ook macht en inkomen politiek van karakter zijn, zal die kennisongelijkheid zeker ook samenvallen met verschillen in opleiding. Die politieke kennisongelijkheid is natuurlijk een serieuze zaak, want het betreft hier kennis die de beslissingen over leven en handelwijze van de mens zouden kunnen beïnvloeden. Maar het toekennen aan de massamedia van een grote en misschien wel beslissende rol bij de vergroting en de instandhouding van die kennisongelijkheid is al te gemakkelijk en simplistisch geredeneerd. Het opstellen van een kenniskloof-principe voor de gedrukte media lijkt verdacht veel op een tautologie: als mensen met een lagere opleiding ook minder gedrukte media gebruiken, dan is het logisch dat de informatie die door deze media het meest zou worden verspreid (politieke informatie) ook ongelijk is verdeeld. De toegang tot de gedrukte media is ook ongelijk verdeeld. Waar het in dit artikel in feite om gaat is het veronderstelde cumulatieve karakter van de kloof, de steeds groeiende afstand tussen wel- en niet-weters, en de rol die de massamedia daarbij zouden spelen. Gesteld moet worden dat zo'n proces (tautologisch of niet) alleen voor de gedrukte media is aangetoond, en dat het voor de televisie zelfs onwaarschijnlijk is.

2 Een tweede begrenzing van de kenniskloof is het feit dat deze alleen voor bepaalde onderwerpen of samenhang van onderwerpen wordt geponeerd. En dan wel vaak die onderwerpen (bijvoorbeeld de landelijke politiek) waar de burger zich in tijden van relatieve rust niet overmatig bij betrokken zal voelen. Ook omdat de consequenties van het landelijk politiek handelen lang niet altijd in zijn eigen levenssfeer merkbaar zullen zijn. 'De' kenniskloof lijkt dan ook alleen te bestaan bij de gratie van een 'enge' definitie van het begrip kennis. Men kan met evenveel recht een soort omgekeerde kenniskloof bij voetbal of zoiets poneren: minder opgeleiden weten misschien wel meer van voetbal (gaan er in ieder geval meer heen) dan hoger opgeleiden.

Om in het algemeen over een kenniskloof te praten is een onverantwoorde generalisatie.

3 Een derde punt, tot nu toe niet benadrukt, is dat factoren als de vormgeving van de boodschap waarschijnlijk relatief weinig met een kenniskloof heeft te maken. Een kenniskloof treedt vooral op bij die onderwerpen waar weinig algemene interesse voor bestaat. Die interesse, mag men veronderstellen, zal op zijn beurt samenhangen met de (persoonlijke) betrokkenheid van de ontvanger bij het desbetreffende onderwerp. Het is mogelijk dat bij een maatschappij die een turbulenter karakter heeft dan het onze, die betrokkenheid meer tot uiting komt, en de politieke kenniskloof als gevolg daarvan snel wegsmeelt. Zonder dat vormgevings- en taal-aspecten zijn veranderd.

In feite blijkt zo'n effect zelfs uit een vervolgonderzoek, dat recentelijk door de uitvinders van de kenniskloof Donohue, Tichenor en Olien is ingesteld.¹⁷⁾ Zij vonden binnen een aantal kleine gemeenschappen, dat bij (lokale) issues de kenniskloof minder wordt met een toename van het nivo van sociaal conflict. Zij wijten dat aan de toenemende interpersoonlijke communicatie. Meer in het algemeen luiden hun conclusies:

— als er t.a.v. een onderwerp algemene bezorgdheid in de gemeenschap bestaat, dan is de kennis over dat onderwerp gelijkverdeeld over de opleidingslagen.

— deze gelijkenschakeling treedt vooral op als de discussie zich ontwikkelt in een klimaat van sociaal conflict.

— Dat gebeurt eerder in een kleine homogene gemeenschap, dan in een grote pluralistische.

— De kenniskloof over specifieke onderwerpen heeft de neiging om met het afnemen van de publieke attentie voor die onderwerpen te verminderen.

Vooraf dit laatste lijkt interessant. Immers, misschien is hier sprake van een 'vergeetkloof': mensen die meer weten, kunnen best ook meer vergeten.

Hiermee is natuurlijk niet gezegd dat vormgeving en woordgebruik helemaal geen invloed hebben, maar het is een fictie te denken dat men alleen met een 'ideale' presentatie en vormgeving ook een 'ideale' overdracht van de boodschap kan bewerkstelligen. Het grote waarom van een kenniskloof ligt niet zozeer in de onverstaaenbaarheid of moeilijkheidsgraad van een programma, het ligt in het gebrek aan interesse bij (delen van) het publiek voor bepaalde onderwerpen. Dat neemt overigens niet weg dat iemand die onduidelijk praat gewoon moeilijk te verstaan is. Ook Wember vindt bij zijn experimenten een verhoging van de kennisscore als hij zijn informatie begrijpelijker maakt. Maar zolang de ontvanger de relevantie van politieke informatie niet inziet, zolang men maatschappelijk niet geleerd heeft om gebruik te maken van politieke informatie, zolang praat men natuurlijk (al is het met zoetgevooisde stem) voor dovemansoren en vertoont men voor blinde kijkers.

Noten:

- 1) John P. Robinson: World affairs information and mass media exposure; in: *Journalism Quarterly*, vol. 44, no. 1, spring 1967, pp 23-32.
- 2) Ibid., pg 24.
- 3) P. J. Tichenor, G. A. Donohue, C. N. Olien: Mass media flow and differential growth in knowledge; in: *Public Opinion Quarterly*, vol 34, no. 2, summer 1970, pp 159-170.
- 4) De auteurs veronderstellen dat opleiding een valide indicator is voor de socio-economische status.
- 5) John P. Robinson, Mass communication and information diffusion; in: F. G. Kline and P. J. Tichenor (eds): *Current perspectives in mass communication research*, Beverly Hills, Sage, 1972, pp 71-95.
- 6) 'De dommen dommer en de slimmen slimmer?', Discussiestuk in verband met de doelstellingen voor een programmabeleid van de VPRO radio, voorjaar 1975, p 4.
- 7) Zie voor een samenvattend verslag van deze onderzoeken, die in een reeks memo's door het CITO zijn uitgebracht: L. Prick: Hoe onbegrijpelijk zijn actualiteitenrubrieken; in: *Massacommunicatie*, winter 1976, jrg 4, no. 1, pp 1-10.
- 8) Voor een recent onderzoek waarin dit verband weer eens wordt aangetoond, zie: A. Korsten, Leesbaarheid van overheidsbrochures en sociale ongelijkheid; in: *Massacommunicatie*, lente 1976, jrg 4, no. 2.
- 9) NOS Kijk- en Luisteronderzoek, B 76-26, 20 februari 1976.
- 10) G. J. Goodhardt, A. S. C. Ehrenberg, M. A. Collins: *The television audience, patterns of viewing*, Saxon House Studies, 1975.
- 11) R. T. Bower: *The television and the public*, NY, 1973.
- 12) K. E. Kent, R. R. Rush, How communication behavior of older persons affects their public affairs knowledge; in: *Journalism Quarterly*, vol. 53, no. 1, spring 1976, pp 40-46.
- 13) Ibid., p 45.
- 14) B. Wember: *Wie informiert das Fernsehen*, Ein Indizien Beweis, List Verlag, Munchen, 1976.
- 15) W. Russell Neuman: Patterns of recall among television news viewers; in: *Public Opinion Quarterly*, spring 1976, pp 115-123.
- 16) L. Prick, op.cit., pg 8.
- 17) G. A. Donohue, P. J. Tichenor, S. A. Olien; Mass media and the knowledge gap, a hypothesis reconsidered; in: *Communication research*, vol. 2, no. 1, Jan. 1975.

MILIEUBEWUSTZIJN EN COMMUNICATIE

INLEIDING

"Bewustzijn" heeft in de gangbare betekenis betrekking op een toestand van de menselijke geest, waarin een hoeveelheid informatie is begrepen en verwerkt. Deze toestand leidt tot een bepaalde interpretatie van de wereld om ons heen; het menselijk handelen wordt erdoor geleid. Het bewustzijn wordt gesteld tegenover het onbewuste en het onderbewuste. Marxisten, zoals Deppe (1971), hebben de neiging het begrip dynamisch op te vatten en ook los te maken van het individu; een voorbeeld hiervan is „klassebewustzijn”. Deppe meent dat arbeidersbewustzijn en klassebewustzijn historisch-dynamische categorieën zijn, waarvan de ontwikkeling niet te vangen is in momentane empirische detailonderzoekingen.¹⁾

Met een dergelijke opvatting over bewustzijn kan een empirisch onderzoeker weinig aanvangen. Toch heeft het zijn aantrekkelijke kanten de menselijke informatieverwerking als een proces op te vatten en te bezien in relatie tot factoren in de omgeving en tot het handelen. Dit zal in dit artikel worden gedaan. De gepresenteerde resultaten van een onderzoek hebben wel betrekking op individuen, maar de relaties tussen mensen zullen erin tot uitdrukking komen. Wat hier derhalve onder de titel „milieubewustzijn” naar voren komt, is niet een toestand, maar een *systeem van interrelaties* tussen perceptie, geuite opinies én gedrag, zoals dat via een enquête kon worden opgespoord. Binnen een dergelijk systeem vindt het communicatiegedrag ook een plaats.

Juist in het licht van een dynamische benadering heeft een enquête uiteraard beperkingen. Op zijn best is hier sprake van een foto van iets in beweging. De inferenties die worden gemaakt over de richting van de beweging en de mogelijkheden die er zijn om de beweging te beïnvloeden, kunnen geheel naast de werkelijkheid liggen. Over de snelheid van de beweging is al helemaal weinig te zeggen. Mogelijk is bijvoorbeeld dat bepaalde factoren geheel buiten beeld zijn gebleven, terwijl die juist voor de volgende beweging doorslaggevend zijn. Hierbij valt te denken aan de invloed die de economische teruggang op het milieubewustzijn kan hebben.

De milieuproblematiek is betrekkelijk kort geleden in de aandacht van het publiek naar voren gekomen. De Club van Rome heeft nog maar onlangs zijn eerste rapport gepubliceerd — een rapport overigens dat juist hier in Nederland veel aandacht heeft gekregen. Men zou derhalve kunnen verwachten dat men zich over deze problematiek zal willen oriënteren. Hoe ernstig zijn de problemen en wat is er

aan te doen, zijn vragen die zich in zulke omstandigheden voordoen. Hoe kan het publiek zich oriënteren?

Ten eerste is er de eigen waarneming. Een deel van de milieu-problematiek is direkt waarneembaar. Stank, geluidshinder, aantasting van natuurgebieden, doodgereden dieren op de weg, het zijn voorbeelden van signalen die rechtstreeks uit het milieu voortkomen. Het ontbreken van voorzieningen, zoals plantsoenen en parken en schoon zwemwater zijn ook direkt merkbaar.

Een tweede mogelijkheid is gelegen in de informatie die mensen onderling uitwisselen. Brouwer (1968) kent grote waarde toe aan het onderling praten van mensen. Hij noemt dit informele massacommunicatie en hij is van mening dat deze vorm van massacommunicatie de zwamvlok — het belangrijkste deel van de paddestoel — vormt en de formele massacommunicatie via de media slechts het zichtbare gedeelte.

Een derde, en daaraan derhalve direkt gekoppelde mogelijkheid tot het verkrijgen van informatie is gelegen in de media: boeken, kranten, tijdschriften, radio, televisie en film geven ons berichten over het milieu, de bedreiging ervan en de mogelijkheden daar iets aan te doen.

Tenslotte zijn er de meer of minder duurzame organisaties die via allerlei acties proberen de milieuproblematiek en mogelijke oplossingen onder de aandacht van het publiek te brengen.

De hier gepresenteerde analyse poogt deze elementen met elkaar in relatie te brengen. Andere elementen in het systeem betreffen een aantal levens- en persoonlijke omstandigheden die van invloed kunnen zijn, zoals de woonplaats, het hebben van werk en de opleiding. Een derde groep onderzochte variabelen betreft tenslotte de attitude, zoals die tot uiting komt in het toekomstperspectief en de wijze waarop men de problematiek definieert.

Weinigen hanteren meer een eenvoudig communicatiemodel waarin alleen sprake is van een zender, een boodschap en een ontvanger. De benadering in dit artikel bevat vier belangrijke elementen:

1. het centraal stellen van het publiek en zijn informatiebehoefte in het kader van de milieuproblematiek
2. de aandacht voor de informele massacommunicatie (praatgedrag) in combinatie met de formele
3. de aandacht voor de direkte waarneming van problemen
4. de aandacht voor het participeren in activiteiten gericht op bepaalde oplossingen van de milieuproblematiek, een participatie die wellicht een deel van de informatiebehoefte kan verklaren.

MATERIAALVERZAMELING

Op het Baschwitz Instituut voor Massapsychologie en Openbare Mening bestaat een lang lopend project onder de titel „*Consumentengedrag*”. In het kader van dit project houden groepen studenten,

individuele studenten en docenten zich bezig met de bestudering van het consumentengedrag, voorzover dit valt binnen de terreinbepaling van het Instituut. Het onderzoek „*Informatie en consumptiegedrag in het licht van het milieuvraagstuk*” is hierin een deelproject dat op zichzelf weer uit verschillende onderdelen bestaat. Het eerste rapport van de enquête, waarvan in dit artikel sprake is, is onlangs uitgekomen.

De enquête werd gehouden in juni 1974, in de plaatsen Amsterdam, Bussum, Purmerend en Hoofddorp. De keuze van deze plaatsen werd bepaald door het centrum van aandacht, voor wat betreft het consumptiegedrag, nl. de auto. Door de keuze van plaatsen meenden wij een goede kans te hebben een aantal forensen in de steekproef te zullen aantreffen. Tevens zouden problemen van verkeerscongestie tot de ervaringswereld van de ondervraagden behoren. De steekproef is een huishoudingen-steekproef. Binnen het huishouden werden de informanten op zoveel mogelijk aselechte wijze gekozen uit personen van 18 jaar en ouder. De verdeling over Amsterdam en buitengemeenten is ongeveer 50-50.

De resultaten zijn:

huishoudingen waar een gesprek werd gevoerd:	633	
— met mannen		292
— met vrouwen		341
weigeringen	145	
3 x niet thuis	155	

Het veldwerk van de enquête werd uitgevoerd door het bureau Inter/View te Amsterdam. Het onderzoek werd betaald uit het onderzoeksbudget dat de Universiteit van Amsterdam, speciaal ter stimulering van het sociaal-wetenschappelijk onderzoek heeft uitgetrokken.

DE GEBRUIKTE VARIABELEN

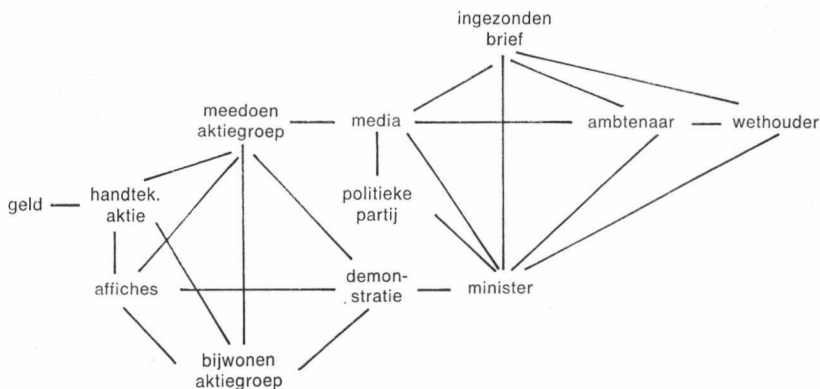
Voor de selectie van de gebruikte variabelen en voor de formulering van de vragen kon ten dele worden teruggevallen op het onderzoek dat ten behoeve van de marktonderzoekdag 1972 is gehouden (Van der Zwan & Verhulp, 1972). Met name is dankbaar gebruik gemaakt van de secundaire analyse van Jooisse (1975) op dit materiaal.

Milieu-activisme (Activiteiten in verband met de milieu-problematiek)

Voor deze schaal kon worden beschikt over een vraag, waarin 12 mogelijkheden werden genoemd om milieuproblemen te lijf te gaan. Het waren zaken als het contact zoeken met een minister of kamerlid, het meedoen aan een handtekeningactie of het bijwonen van een bijeenkomst van een actiegroep. De percentages ondervraagden die wel eens zulke activiteiten hadden ondernomen zijn vrij laag (ten hoogste 14%), behalve voor het „meedoen met een handtekeningactie” (40%).

De antwoorden op de 12 verschillende items zijn onderling gecorreleerd. Nemen we alleen die correlaties die hoger zijn dan .30, dan krijgen we de volgende *configuratie*:

- A. contact zoeken met een **minister** of kamerlid.
- B. proberen radio, t.v. of een krant in te schakelen (**media**).
- C. een **politieke partij** proberen in te schakelen.
- D. contact zoeken met een **ambtenaar**.
- E. contact zoeken met burgemeester, **wethouder** of gemeenteraadslid.
- F. meedoen met een **handtekeningaktie**.
- G. **meedoen** met een **actiegroep**.
- H. **ingezonden brief** schrijven.
- I. **affiches** of stickers op raam of auto plakken.
- J. **geld** geven of overmaken voor een milieuaktie.
- K. bijeenkomst van een **actiegroep bijwonen**.
- L. meelopen in een optocht of **demonstratie**.

Er valt een duidelijk onderscheid te constateren tussen niet-institutionele akties, zoals het meedoen met actiegroepen en institutionele, zoals het contact zoeken met een ambtenaar. Tussen beide clusters zijn echter nog wel dwarsverbindingen. De variabele *activiteiten* (milieu-activisme) is gevormd door het aantal activiteiten te tellen, waaraan door de ondervraagde is deelgenomen. De schaal loopt van 0 tot 3, waarbij 3 drie of meer activiteiten voorstelt.

Milieu-perceptie I

Een vraag bevatte een zestal items met een aantal milieuelementen, die in verschillende mate in de woonplaats kunnen worden aangetroffen. Zo kon de ondervraagde aangeven of hij of zij de aanwezigheid van schoon zwem- of viswater (ruim) voldoende aanwezig achtte. De H-coëfficiënt voor de schaal bedraagt .45, dit betekent in de termen van Mokken, volgens wiens methode de schaalanalyse is uitgevoerd (1970), een „medium” schaal. Voor het samenstellen van deze schaal is geteld hoe vaak de ondervraagde het antwoord „ruim vol-

doende" gaf; hoe vaker dit antwoord, hoe lager de score: de schaal loopt van 0 tot 6.

Milieu-perceptie II

Deze variabele is onmiddellijk afgeleid uit het antwoord op de vraag hoe vaak men in de onmiddellijke omgeving met milieuproblemen te maken heeft.

Definitie van de milieuproblematiek

Het gehele blok vragen naar de milieuproblematiek begon met een vraag, waarin de ondervraagde werd verzocht te definiëren wat onder milieuproblematiek werd verstaan. De respondenten konden hierop vrijelijk reageren. De antwoorden zijn minitius geordend in een groot aantal categorieën. Deze hebben betrekking op de omschrijving van „hetgeen wordt aangetast”, „uiting van aantasting” en „oorzaken”. Naarmate een respondent meer elementen noemde kreeg hij een hogere score. Helaas bleken de aldus gevormde scores sterk te verschillen voor de verschillende interviewers. Dit werd gecorrigeerd door per respondent de gemiddelde score per interviewer af te trekken van de eigen score. Het nadeel van deze methode is, dat ook verschillen die niet het gevolg zijn van verschillen tussen interviewers kunnen worden uitgeschakeld. Een voorbeeld is de invloed van verschillen tussen plaatsen waar werd geïnterviewd.

Toekomstperspektief

Deze attitudeschaal is samengesteld uit 7 items na een schaalanalyse volgens Mokken (1970).

Een kenmerkend item is: „als het zo doorgaat is het binnen 20 jaar met de mensheid afgelopen”. De homogeniteitscoëfficiënt (H) van de schaal is .38, dit betekent een zwakke schaal. De schaal loopt van 0 tot 7, d.w.z. van weinig verontrust tot sterk verontrust.

Informatie-vergaring via media

Deze variabele is onmiddellijk afgeleid uit het antwoord op de vraag naar het gebruik van kranten, radio en t.v. inzake milieuproblemen.

Praatgedrag

Twee vragen betroffen het spreken over het milieu. De eerste ging over de tijd die verlopen is sinds in aanwezigheid van de ondervraagde over geluidsoverlast, luchtverontreiniging e.d. werd gesproken. De tweede behandelde de mate van participatie en initiatief van de respondent in zulke gesprekken.

De antwoorden op beide vragen zijn hoog gecorreleerd: $r = .47$. Laten we degenen buiten beschouwing die nooit spreken over het milieu, dan is de correlatie $r = .31$. Ook wegens de gelijke samenhangen met de andere hier behandelde variabelen, is er voldoende reden om beide variabelen samen te voegen tot een schaal, lopend

van 'praat nooit, geen initiatief' (score 0) tot 'kort geleden gepraat, initiërende participatie' (score 6).

Naast bovengenoemde variabelen die een indicatie geven van milieubesef als systeem, zijn er een aantal variabelen in de analyse betrokken, die iets kunnen zeggen over de causale factoren die in het systeem een rol spelen. Het zijn:

Opleiding

Hoe hoger de opleiding, hoe meer men voor informatie toegankelijk is (vier opleidings-categorieën).

Werk (werken buitenshuis en het volgen van een opleiding)

Zij die een betaalde werkring buitenshuis hebben of een opleiding volgen, worden wellicht vaker met milieuproblemen in aanraking gebracht dan huisvrouwen, werkelozen of gepensioneerden. Ze hebben ook meer gelegenheid erover te praten.

Woonplaats

We verwachten meer confrontatie met milieuproblemen in Amsterdam dan in de overige gemeenten (Hoofddorp, Bussum en Purmerend).

Weekblad

Als iemand een opinie-weekblad regelmatig leest (*Deze Week, Elsevier's Magazine, Haagse Post, Vrij Nederland, De Nieuwe Linie, De Groene Amsterdammer* of *Accent*) dan krijgt hij een score 1, anders een 0. In de analyse van Joesse (1975) bleek het gebruik van dit medium het enige te zijn dat een samenhang vertoonde met variabelen in het systeem van milieubewustzijn.

DE ANALYSEMETHODE

Voor de analyse is gebruik gemaakt van een methode die bekend staat als „*pad-analyse*” (Boudon, 1967 / Dessens, Jansen en Swanborn, 1974 / Stouthard en Wassenberg, 1971). Deze analyse is erop gericht veronderstellingen over causale relaties tussen de variabelen in een systeem te toetsen aan de hand van de correlatie-coëfficiënten die tussen deze variabelen bestaan. De causale relaties kunnen worden weergegeven met zogenaamde pad-coëfficiënten. Hoe hoger de padcoëfficiënt, hoe sterker de causale relatie.²⁾ Bij het opstellen van de basisconfiguratie van het causale systeem is voortgebouwd op de analyse van Joesse (1975), die op zijn beurt weer uitging van bevindingen van Rush (1972). Belangrijke aandacht in de analyse is besteed aan het praatgedrag of de informele massacommunicatie (Brouwer, 1968).

Met name ben ik nagegaan of mediagebruik inzake het milieuvraagstuk afhankelijk kan worden gezien van het praatgedrag, of het praatgedrag als afhankelijk van het mediagebruik.

Om tot de eindconfiguratie te komen die een bevredigende verklaring vormt voor de correlaties tussen de variabelen, is een 12-tal stappen gedaan. Tijdens deze stappen zijn sommige variabelen nog op grond van deel-analyse verfijnd om tot een zo goed mogelijke samenstelling van variabelen te komen. Voorts zijn de stappen steeds paarsgewijs genomen, waarbij het er om ging na te gaan of een causale pijl van variabele A naar variabele B of omgekeerd moest worden gedacht. Steeds is die oplossing gekozen, waarbij het aantal te trekken pijlen zo klein mogelijk is.

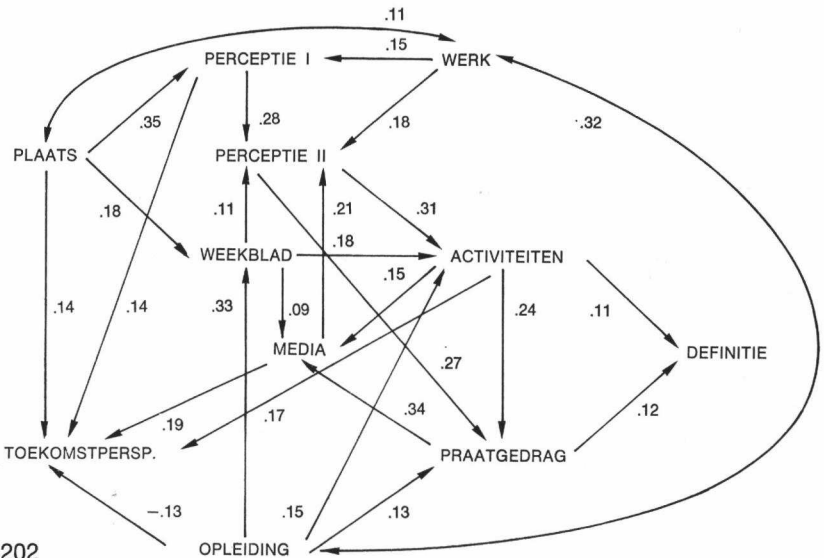
De *eindconfiguratie* is een plausibele weergave van het systeem van interrelaties, maar niet meer dan dat. De volgende beperkingen moeten in het oog worden gehouden:

- het meest eenvoudige systeem hoeft nog niet het juiste te zijn;
- wederzijdse beïnvloeding is wel degelijk in werkelijkheid mogelijk;
- terugkoppeling kan geschieden, zodat bijv. verontrusten over het milieu verhuizen naar een plaats buiten Amsterdam, waardoor op een gegeven moment de minder verontrusten in Amsterdam overblijven³).

Niettemin kan de gevonden configuratie dienen voor bepaalde activiteiten die bedoeld zijn richting te geven aan het systeem van milieubewustzijn en als basis voor voortgezet onderzoek, waarin ontwikkelingen in de tijd voorwerp van studie zijn gemaakt. Pas dan zal de sluier rond de vraag „Wat veroorzaakt wat?” ook verder kunnen worden opgelicht.

RESULTAAT VAN DE PAD-ANALYSE⁴⁾

Hieronder zijn in een schema de paden tussen de variabelen met hun bijbehorende padcoëfficiënten weergegeven:

N.B. 1. de analyse heeft betrekking op de 524 respondenten, die alle in de analyse betrokken vragen hebben beantwoord.
2. de coëfficiënten bij de dubbele pijlen zijn correlatie-coëfficiënten. We zullen nu de *variabelen in het systeem van milieubewustzijn* stuk voor stuk behandelen in hun relatie met andere variabelen:

Activiteiten

Activiteiten in de politieke sfeer onderneemt men vooral als men problemen in de onmiddellijke omgeving ervaart, als men een zeker opleidingsniveau heeft bereikt om als men een opinieweekblad leest.

Perceptie I

Een belangrijke invloed op de perceptie van de milieuproblematiek in de eigen woonplaats, gaat uit van die plaats zelf: Amsterdammers percipiëren vaker problemen dan niet-Amsterdammers. Ook het hebben van werk of het volgen van een opleiding buitenshuis is van invloed. Mogelijk is dat mensen die zich voor hun werk (opleiding) moeten verplaatsen meer kans hebben met de problemen in aanraking te komen. Mogelijk is ook dat de gecombineerde invloed van leeftijd en geslacht (mannen onder de 65 jaar werken vaker dan anderen) een rol speelt.

Perceptie II

In de onmiddellijke omgeving percipiëren mensen vaker problemen als ze die (milieuproblemen) ook in de woonplaats ervaren; het hebben van werk heeft nog eens een hiervan onafhankelijke invloed. Mediagebruik inzake de milieuproblematiek en het lezen van opiniebladen bevordert deze perceptie eveneens. Deze laatste variabele kan een indicatie zijn voor de algemene interesse in informatie. Deze is op zijn beurt afhankelijk van de plaats waar men woont (Amsterdammers lezen vaker een opinieweekblad) en van het opleidingsniveau.

Definitie

Het aantal factoren dat in de definitie van de milieuproblematiek is opgenomen, is van weinig variabelen in het systeem afhankelijk. Ten dele kan dit het gevolg zijn van de uitschakeling van het interviewer-effect; hierdoor kunnen ook plaatselijke verschillen niet meer naar voren komen.

Het praten over het milieu of het ontwikkelen van politieke activiteiten leidt tot een meer omvattende definitie.

Toekomstperspectief

Verontrusting over de toekomst van het leefmilieu komt vooral voor bij hen die enigerlei politieke activiteit in deze hebben ontplooid, bij hen die zich over de milieuproblematiek oriënteren en bij hen die problemen in hun eigen woonplaats ervaren. Het is opmerkelijk dat niet-Amsterdammers verontruster zijn dan Amsterdammers en laag-

opgeleiden verontruster dan hoog-opgeleiden: een voorlopige verklaring hiervoor is de volgende:

Hoog-opgeleiden nemen vaker deel aan politieke activiteiten: dit betekent dat zij ook vaker verontrust zijn. Nemen zij echter geen deel aan zulke activiteiten, dan betekent dat, dat ze minder vaak verontrust zijn dan de laag-opgeleiden. Evenzo kunnen we zeggen dat Amsterdammers vaker problemen in hun woonplaats percipiëren en ook vaker verontrust zijn dan de niet-Amsterdammers. Als zij zulke problemen niet waarnemen, dan zijn zij juist minder vaak verontrust dan de niet-Amsterdammers.

Media

Van de media maakt men inzake de milieuproblematiek vooral gebruik als men over die problematiek vaak praat en in die gesprekken ook een actief aandeel heeft. Hier wordt ondersteuning gevonden voor de stelling van Brouwer (1968) dat de informele massacommunicatie het belangrijkste deel vormt in het systeem van massacommunicatie. Voorts is belangrijk dat men activiteiten in de politieke sfeer heeft ondernomen om iets aan de problemen te doen, al was het maar door het plaatsen van een handtekening. Ook het lezen van een opinie-weekblad speelt een rol.

Praatgedrag

Activiteiten in de politieke sfeer gaan gepaard met informele massacommunicatie op het gebied van het milieu. Ook los daarvan wordt praten over het milieu beïnvloed door de perceptie van de problematiek in de onmiddellijke omgeving en door de opleiding.

Opmerkelijk is overigens dat werk niet met praatgedrag samenhangt wat bij Joosse (1975) wel het geval was. Zijn interpretatie dat het hebben van werk een gelegenheid tot praten schept, lijkt dus niet geheel op te gaan. Wel zijn werk en praten verbonden via perceptie II. Deze variabele was in de analyse van Joosse niet opgenomen.

CONCLUSIES

Duidelijk komt de interdependentie tussen de variabelen in het systeem van milieubewustzijn naar voren. De formele en informele massacommunicatie en de politieke activiteiten spelen daarin een centrale rol. Een heel belangrijke factor is de perceptie van de problematiek die in belangrijke mate wordt beïnvloed door de merkbare aanwezigheid van die problematiek in de woonplaats. Op grond van deze bevindingen kunnen we speculeren over de invloeden die op het systeem werkzaam zijn. Daarmee zou enig licht geworpen kunnen worden op de vraag hoe „*mentaliteitsverandering*” die in het licht van de milieuproblematiek vaak noodzakelijk wordt geacht, tot stand gebracht kan worden.

Milieuproblemen zullen nog wel enige tijd blijven bestaan en zullen

ook voorlopig wel waarneembaar blijven. Actiegroepen kunnen een rol spelen bij de vertaling van de verontrusting die hiervan het gevolg is, in politieke eisen. De media en de communicatie die tussen personen plaatsvindt dienen als een aanvulling op de waarneming en om het waargenomene te kunnen interpreteren en in verband te brengen met andere verschijnselen. De activiteiten van actiegroepen kunnen dit proces bevorderen. Deze laatste interpretatie wordt ondersteund door de bevinding dat 74% van de ondervraagden naar verhouding het meest hoort over milieuproblemen „via berichten op radio, t.v. of in de krant als er ergens iets gebeurt wat schadelijk is voor het milieu”. Het vaakst daarna wordt genoemd: „als er acties van milieuproblemen op radio, t.v. of in de krant komen” (13%). Belangrijk is dat mensen de gevolgen van hun betrokkenheid bij de milieuproblematiek weerspiegeld kunnen zien in maatregelen die er op zijn gericht de problemen het hoofd te bieden. De bevindingen van het Rijnmondonderzoek (O.L. Rijnmond, 1974) duiden erop dat in die omstandigheden, dat de problemen overweldigend schijnen en de betrokkenen zich machteloos voelen, zij de neiging hebben de problemen te relativieren en bagatelliseren.

Noten:

- 1) Deppe, 1971, blz. 197.
- 2) Padcoëfficiënten zijn zg. beta-coëfficiënten of regressie-coëfficiënten uit de regressie-analyse met gebruikmaking van gestandaardiseerde variabelen.
Er gaan stemmen op voor de causale verklaringen juist de ongestandaardiseerde coëfficiënten te gebruiken (Kim & Kohout, 1975). In ons geval evenwel is de toekenning van scores aan de variabelen een betrekkelijk arbitraire zaak. Wij beogen geen prediktie van de hoogte van de scores op een variabele, doch een verklaring van de verschillen die tussen personen bestaan, wat betreft de attitudes die zij bezitten, de problemen die zij percipiëren en het gedrag dat zij vertonen. In meer technische termen: we pogen de variantie in een aantal afhankelijke variabelen te verklaren met behulp van een aantal onafhankelijke variabelen. Daarom is hier het gebruik van gestandaardiseerde coëfficiënten gerechtvaardigd.
De toetsing is alleen mogelijk als ervan wordt uitgegaan dat niet alle variabelen in een causale relatie tot elkaar staan en als de meeste relaties niet wederkerig zijn. In de analyse onderscheiden we *exogene*, *endogene* en *residu* variabelen. De exogene variabelen zijn variabelen, waarvan de variantie niet door andere variabelen in het systeem wordt verklaard. Wel kunnen zij onderling correleren, hetgeen in een diagram met een *gebogen pijl* wordt aangegeven. In onze analyse zijn opleiding, plaats en werk als zodanig beschouwd. De andere variabelen zijn de endogene variabelen. De residu variabelen zijn niet in het systeem gedefinieerd, maar vormen een verklaring voor die variantie van endogene variabelen, die niet door exogene of andere endogene variabelen wordt verklaard. Een assumptie is dat residu variabelen niet onderling zijn gecorreleerd.
- 3) Een verdere beperking is, dat het niet waarschijnlijk is dat alle residu-variabelen ongecorrleerd zijn.
- 4) De padcoëfficiënten voor de residu-variabelen, dat zijn dus die variabelen die niet in de analyse betrokken zijn, staan hieronder. Tevens is de verklaarde variantie per variabele aangegeven.

	padcoëfficiënt	verkl. var. (multipale R ²)
activiteiten	.89	.21
perceptie I	.93	.16
perceptie II	.88	.23
definitie	.98	.04
toekomstperspectief	.94	.11
media	.89	.22
praatgedrag	.88	.23
weekblad	.93	.14

Duidelijk is, dat de verklaarde variantie door de exogene en endogene variabelen niet erg hoog is en dat dientengevolge de padcoëfficiënten van de residu-variabelen wel hoog zijn.

In sociaal-wetenschappelijk onderzoek zijn zulke geringe hoeveelheden verklaarde variantie overigens zeer gebruikelijk. De geringe precisie waarmee in dit type onderzoek gemeten kan worden en de grote invloed van — in het licht van het onderzoek — toevallige factoren, spelen hierbij een rol.

LITERATUUR:

Boudon R.: *L'Analyse mathématique des faits sociaux*, Paris, 1967.

Brouwer M.: *Stereotypen als folklore*, Vinkeveen, 1968.

Deppe F.: *Das Bewusstsein der Arbeiter*, Köln, 1971.

Dessens J., Jansen, W. & Swanborn, P. G.: Padanalyse: uitgangspunten en basisbegrippen in: *Mens en Maatschappij*, 49:2, 1974, pag. 157 e.v.

Joosse J.: *Elementen van het massacommunicatief proces*, werkstuk; Baschwitz Instituut voor Massapsychologie en Openbare Mening, Universiteit van Amsterdam, mei 1975.

Kim J. O. en Kohout F. J.: Special topics in general lineair models; in: Nie, N.H. cs.: *Statistical Package for the Social Sciences*, 2nd ed., New York etc, 1975, pag. 383 e.v.

Mokken R. J.: *A theory and procedure of scale analysis*; 's-Gravenhage, 1970.

O. L. Rijnmond: *Geïntegreerd milieuonderzoek*; interim-rapport, Rotterdam, 1974.

Rush R. R.: Interpersonal communication and cognitive modernity: a study of socialisation in Lima, Peru; in: *Journalism Quarterly*, 49:2, 1972, pag. 327 e.v.

Stouthard Ph. & Wassenberg H.: Analyse door middel van pijldiagrammen; in: *Sociale Wetenschappen*, 14:1, 1971, pag. 46 e.v.

Zwan A. v.d. en Verhulp J.: Het milieuperspectief van de consument; in: *Markt- onderzoek kwartaalschrift*, 1972, no. 4, pag. 3-35.

EEN TAALKUNDIGE VISIE OP DE SCHRIFTELIJKE VOORLICHTINGSBOODSCHAP

DOEL VAN HET ARTIKEL

Van Woerkum stipuleert op het "pretesten" van de schriftelijke voorlichtingsboodschap (Van Woerkum, 1975). Met behulp van een simpele test moet men van zo'n boodschap kunnen beoordelen, hoe zij zal overkomen bij de doelgroep om haar daarna (al dan niet) omgevoerd aan de doelgroep aan te bieden.

De bedoeling van dit artikel is het voorleggen van een tekstanalyse-model dat dient om de verschillen die er tussen de voorlichtingsboodschap voor en na zo'n pretest bestaan, op te sporen. Hiermee parallel loopt de tweede bedoeling van dit artikel nl. om taalkundige elementen aan te dragen voor de analyse van elke schriftelijke voorlichtingsboodschap, wat weer zijn nut kan hebben voor de eerste en voor de tweede revisie.

Het kan niet mijn bedoeling zijn om het onderzoek bij de ontvanger overbodig te maken. Voorkennis, interesse en leesvaardigheid zijn kenmerken van het publiek met een eigen relevantie. Het is wel mijn bedoeling om de huidige ontvangeronderzoeken uit te breiden met een onderzoek naar de taal van die ontvanger, wat blijkens de literatuur zeker gewenst is.

COGNITIEF KADER EN INTERESSEPROFIEL

Uit sociolinguïstisch onderzoek is gebleken, dat elke maatschappelijke groep een eigen taalsysteem gebruikt (bv. Bernstein, 1962). In een Amerikaans rapport komt naar voren, dat er een correlatie bestaat tussen taalsysteem, huidskleur en inkomen (Ahlschwende, 1970: 29): "All respondents were Negro. It may be worthwhile to replicate the study with low income whites. There may be differences between blacks and whites in word choices and word patterns and these differences may be relevant to comprehension and attitude". Uit een ander Amerikaans rapport (Paisley, 1965: V-15) blijkt, dat opleiding en inkomen zeer hoog correleren en dat beide positief correleren met een "adult nonfiction circulation". Het is overigens wel de vraag in hoeverre de uitkomsten van Amerikaanse onderzoekers relevant en overdraagbaar zijn voor Nederlandse toestanden.

In enkele Nederlandse leesbaarheidsonderzoeken typeren de onderzoekers de taal van een "leesbaarheidsgroep" naar opleiding, en wel zeer bepaald naar schoolopleiding (bv. Brouwer, 1963; Van der Werff, 1966; De Groot, 1969 en Van Hauwermeiren, 1975 a en b. Deze laatste onderzocht overigens alleen een groep middelbare scholieren). De

leesbaarheidsformules, m.n. die van Flesch-Douma, gaan er ten onrechte van uit, dat er een kwantitatieve, traploze schaal is waarmee het taalsysteem van een bepaalde groepering kan worden gedefinieerd (Douma, 1960).

De voorlichter zal eerst moeten onderzoeken, welk het referentiekader (cognitief kader) van de doelgroep is (cfr. Drop, 1974: 12-18). Er zal een "cognitieve kaart" van zo'n groep gemaakt moeten worden. Binnen onze Nederlandse verhoudingen zal wellicht het gemiddelde schoolopleidingsniveau van de doelgroep een betere indicatie voor het cognitief kader zijn dan het gemiddelde inkomen van de doelgroep. Ook een "interesseprofiel" kan een beslissend element zijn, zeker als ontvankelijkheidsbasis voor de voorlichtingsboodschap. Een flatbewoner interesseert zich niet voor tuinpalen en grasmaaiers, of hij interesseert er zich op een andere manier voor dan tuinbezitters. Het algemene kader waarbinnen de tekstanalyse valt, heb ik aangegeven met de termen cognitiefkader en interesseprofiel.

TEKSTANALYSEMODEL

a) DE STRUCTUUR VAN DE TEKST

Een eerste belangrijk element is de structuur van de tekst, waarover bij het schriftelijk rapporteren reeds veel bekend is (bv. De Boer, 1974: 62-75). Met de structuur van de tekst bedoel ik: 1. de volgorde waarin de informatie wordt aangeboden; 2. het belang dat aan een bepaald onderdeel wordt toegekend.

Aangezien het de bedoeling van de voorlichtingsboodschap is, het gedrag van een doelgroep te beïnvloeden, ligt het voor de hand aansluiting te zoeken bij didactische aanbodingsstructuren. Ook literaire vormgevingen kunnen van belang zijn (Maatje, 1970: hfdst. II en III; Kayser, 1968: Kap. V, VI en X). In *Story-verhalen*¹⁾ is de structuur aldus: de helft van de tekst bestaat uit het beschrijven van een "beeroerdigheid". In enkele zinnen (ca. 5) wordt de ommekeer gegeven; de rest van het verhaal is de afwikkeling (succes of voortzetting beeroerdigheid).

b) REDUNDANTIE EN INFORMATIE

Een tweede taalelement hangt samen met het cognitieve kader en met de structuur: de verhouding binnen de tekst van redundantie en informatie (Drop, 1974: 18-20). Met de term "informatie" geef ik aan een eerste mededeling die het verhaal voortgang geeft. Met de term "redundantie" een mededeling die het verhaal doet stilstaan. Bv. (gevarieerde) herhaling, anekdote, uitweiding, concretisering, verhaaltje ter illustrering van de informatie.

"Redundantie" is eigenlijk een minder gelukkige term omdat hij de indruk wekt, dat een tekst of een deel ervan als "overtollig" gemist kan worden. In vele gevallen heeft zo'n redundante tekst de functie

van een voorbeeld waardoor voor velen de informatie duidelijk wordt. Hiernaast kan een redundante tekst de functie hebben om de lezer die de informatie gemist heeft, weer "bij" te brengen. De verhouding informatie-redundantie heeft betrekking op de inhoud van de zinnen, daar immers de informatie per zinseenheid wordt gebracht. De voorlichter zal van een doelgroep moeten achterhalen in welke mate er behoefte is aan redundantie. De vraag naar de wijze waarop de redundantie wordt geboden, is zeker van belang.

De relatie informatie-redundantie kan worden uitgedrukt in het aantal zinnen. Mijn onderzoek bij *Story*-verhalen wees uit, dat daar de verhouding informatie : redundantie 1 : 3 is. De vorm van de redundantie was gevarieerde herhaling en concretisering.

c) DE FORMULERING

1) woord- en zinslengte

Een derde element is de formulering. Uit leesbaarheidsonderzoeken is de zinslengte (het gemiddeld aantal woorden per zin) en de woordlengte (het gemiddeld aantal lettergrepen per woord) bekend. Uit mijn onderzoeken bij *Story*-verhalen en bij reclameteksten bleek, dat deze rekening houden met de zinslengte (*Story*: 11; reclame: 7), maar helemaal niet met de woordlengte (*Story*: 1,8; reclame: 1,6).

2) abstractieniveau

Van der Werff en Douma noemen het abstractieniveau en het menselijk element (Douma, 1960; Van der Werff, 1966, 't kaartje). Het abstractieniveau van een tekst is te definiëren als het percentage bastaardwoorden, daar abstracties gegeven worden als bastaardwoord. Bastaardwoorden zijn woorden die vanuit een vreemde taal in de onze zijn opgenomen. Ze zijn nog te herkennen aan hun spelling en/of hun uitspraak. Ik geef enkele kenmerken.

Spellingskenmerken:

1. alle (meerlettergrepige) zelfstandige naamwoorden (géén eigenamen) eindigend op -i, of -ie: *nasi, bami, spatie, televisie, informatie, studie*.
2. alle woorden met spelling -i-, klank ie-: *liter, radio, akoestisch, elektriciën, frikadel*.
3. alle woorden gespeld met ae, c, q, x, y: *faecaliën, graecisme, gynaecoloog, kapucijn, klysma, ex, querulant*.

Uitspraakkenmerken:

4. alle niet-samengestelde (enkelvoudige) woorden waarbij de klemtoon niet valt op de eerste lettergreep van het hoofdmorfeem. Bv. *Gepeeld: ge* (voorvoegsel) *speel* (hoofdmorfeem) -d (uitgang); in *herkend: ken* is hoofdmorfeem; in *bespreekbaar: spreek*; in *veredelen: edel*. (voorvoegsels *be- ge- ont- ver-*).

Bastaardwoorden zijn: *kanon, boeket, foerage, toerist, kwadraat, gordijn, kanaal, antenne.*

5. alle niet-samengestelde woorden die in de niet-beklemtoonde lettergrepen een volle klinker hebben. Bv. in *toerist* is de *oe* niet beklemtoond, maar is wel een volle klinker. De Nederlandse woorden op *-nis, -heid, -schap, -lijk, -baar* zijn geen bastaardwoorden. Bastaardwoorden zijn: *auto, motor, kano, drama, astma, oktober, krokus, katapult.*
6. spelling en uitspraak stemmen niet overeen: *flat, tram, computer, issue, output, weekend, buste, relax.*

In *Story*-verhalen is het percentage bastaardwoorden 5%, in reclame 13%. Mijn vermoeden is, dat de reclame zoveel bastaardwoorden gebruikt om het imago van het produkt en/of merknaam te verhogen. Dat *Story* zo weinig bastaardwoorden gebruikt schrijf ik toe aan de opzet van dit blad om t.v.-grootheden en andere beroemdheden in eenvoudige bewoordingen te schilderen als ook-maar-gewone mensen die gewone woorden spreken.

3) *menselijk element*

Een ander onderdeel van de formulering is het menselijk element. Als zodanig gelden voor mij in taalkundige zin de persoonlijke voornaamwoorden (behalve *het*), de bezittelijke voornaamwoorden (behalve *zich*) en alle eigennamen van personen. In *Story* is het percentage 15%; in reclame 8%.

Een onderzoekje van mij als aanvulling gedacht op het leesbaarheidsmateriaal van Van der Werff, geeft het volgende beeld.

Tabel 1: Elementen van leesbaarheid gekwantificeerd

Schoolniveau	Max. gem. zinslengte	Max. gem. woordlengte	Percentage abstractie	Percentage menselijk element
l.b.o./l.o.	10	1,5	4%	15%
m.b.o./mavo	15	1,6	6%	8%
h.b.o./havo/ath.	22	1,7	10%	3%
acad./wet.	26	2	15%	1%

Uit het schema spreekt duidelijk, hoe het abstractieniveau en het menselijk element negatief correleren.

De getallen van de zinslengte en van de woordlengte zijn weergegeven naar Van der Werff (1966). Uit mijn onderzoekje bij reclame en *Story* blijkt echter, dat deze zich wel iets gelegen laten liggen aan de zinslengte, maar niets aan de woordlengte.

Het percentage bastaardwoorden neemt toe met het opleidingsniveau van de lezer, wat vermoedelijk zal samenhangen met de schoolopleiding. Op school leert men nl. vreemde talen, vaktermen, kortom meer woorden waaronder bastaardwoorden. In het begin van het artikel heb ik er reeds op gewezen, dat (stilzwijgend) wordt aangenomen, dat het taalsysteem samenhangt met het schoolopleidingsniveau. Het percentage menselijk element neemt af naargelang de hogere schoolopleiding, wat ik toeschrijf aan het verlies van concreetheid in voorstelling: begrippen, eigenschappen, aspecten staan centraal en niet de mens in zijn dagelijks doen en laten.

In deze richting zoek ik de verklaring van de negatieve correlatie van beide elementen bastaardwoorden en menselijk element.

4) hoofd- en bijzinnen

Van Hauwermeiren noemt ook het aantal woorden in de tangconstructie per 100 woorden. Ik wil hier even ingaan op het begrip "tangconstructie". De initiator van dit begrip doelde op de woordvolgorde in zinnen waarbij het verleden deelwoord of de infinitief achter in de zin komen: hij *zou* het niet *doen* (1). Voorts op de scheidbare werkwoorden: ik *nam* het boek *af* (2) en op resultatieve bepalingen: ik *schilder* de deur *groen* (3) (Van Haeringen, 1947). Het gaat hier bij dus steeds om het gezegde van de zin. Aan het eerste type tang heeft Anita Pauwels een uitvoerig dialect-geografisch onderzoek gewijd (Pauwels, 1953). Ze toonde aan de hand van kaarten aan, dat de woordorde in het achterste deel van de tang (het eindstuk van de bijzin) zin dialectologisch differentieert. (Zie ook: Van den Berg, 1967: 43).

In het Duits komt de tang zeer algemeen voor. Daarnaast kent het Duits een tweede begrip "tangconstructie": het verschijnsel dat tussen lidwoord en zelfstandig naamwoord veel bepalingen geperst kunnen worden. In het Engels is dit nauwelijks mogelijk, in het Nederlands beperkt (De Vooys, 1967: 328 en 365). Dit verschijnsel is één der kenmerken van de "elaborated code" van de "high class" in de terminologie van Bernstein.

Het begrip tangconstructie van Van Haeringen is een algemeen aanvaarde vakterm geworden in de Nederlandse grammatica (Van der Lubbe, 1965: 275; De Vooys, 1967: 328 en 365; De Groot, 1968: 71).

De structurele grammatica's gebruiken eigen termen (Rijpma en Schuringa, 1968: 227-231, vooral 229; Van den Berg, 1967: 39-40 en 42-44; Paardekoper, 1968, m.n. 281-286). Bij de transformationeel-generatieve grammatica's verdwijnt de tangconstructie in de dieptestructuur (Kraak en Klooster, 1968: passim, bv. p. 90-91; Verkuijl, 1974: passim, bv. 154-156). De automatische grammatica's verkeren nog in een te prematuur stadium (Van Brakel, 1970: 22-30; Des Tombe, 1976: 2-4).

In de Nederlandse grammatica kennen we één begrip tangconstructie, nl. bij een meervoudig gezegde. Van Hauwermeiren noemt bijna alle

uiteengeplaatste zinsdelen en ook andere constructies (bv. lijdend voorwerp) een tangconstructie (Van Hauwermeiren, 1975: 502-506). Dit lijkt me niet juist.

De bedoeling van Van Hauwermeiren is om kwantitatief het "geheugenwerk" van de lezer te meten. Bij grote tangen moet deze het eerste stuk vasthouden tot het tweede verschijnt. Het is wellicht een gezonder uitgangspunt de verhouding van de aantallen hoofd- en bijzinnen per doelgroep te bepalen. De bijzin draagt bij tot de moeilijkheid van de tekst, omdat van de lezer niet alleen "geheugenwerk" wordt gevraagd, maar ook een begrip voor ingebouwd commentaar op de hoofdzin (reden, oorzaak, voorwaarde, toegeving, aanvulling etc.).

In *Story*-verhalen en in reclame is de verhouding hoofdzin: bijzin = 3 : 1.

5) woordorde

Een laatste formuleringselement is de woordorde. Wij kennen twee woordorden: recht en geïnverteerd. Recht: *ik kom morgen*. Geïnverteerd: *morgen kom ik; komen doe ik morgen*. Inversie geeft levendigheid aan de tekst. Ook onvolledige zinnen (ellipsen) dragen tot de levendigheid bij: *ik komen? morgen*. De getallen in *Story* en reclame zijn:

Story: 28% der zinnen inversie; 36% der zinnen recht; 1% ellips (overige zijn vraagzinnen en gebiedende zinnen).

reclame: 12% der zinnen inversie; 26% der zinnen recht; 34% der zinnen ellips (overige zijn vraagzinnen en gebiedende zinnen).

d) WOORDENSCHAT

Het vierde element voor analyse van de schriftelijke voorlichtingsboodschap is de woordenschat. Laatstelijk zijn er frequentie-onderzoeken van de woordenschat verschenen, waarmee de voorlichter zijn voordeel kan doen. Ook bij het onderzoek naar de doelgroep dient bij het onderdeel "taal" de woordenschat onderzocht te worden (bv. Van Berckel en Brandt Corstius, 1965; Martin, 1968; Uit de Boogaart, 1975).

ANDERE ELEMENTEN

Bij het onderzoek van de schriftelijke voorlichtingsboodschap zullen ook de illustraties en de lay-out (m.n. van de titel en van de kopjes) betrokken moeten worden. In *Story*-verhalen bestaat ten minste de helft van de bladspiegel uit foto's, bij reclame is dit ca. 1/3.

Tenslotte noem ik het materiaal waarop de boodschap wordt gebracht op object van onderzoek: vouwblad, boekje, brochure, krant etc. Vooral van belang is het verband hiervan met de informatie, de doelgroep en het te verwachten gebruik ervan door de leden van de doelgroep (Schellekens en Wichers, 1960).

EINDBESCHOUWING

Er ligt voor de schriftelijke voorlichting een terrein van taalkundig onderzoek braak. Ik heb een model van tekstanalyse geschetst en geïllustreerd met uitkomsten van onderzoek bij *Story*-verhalen en reclameteksten.

Allereerst acht ik een analyse van de bestaande schriftelijke voorlichtingsboodschap nodig om tot een theorie ervan te komen en tot een toepasbaarheid. Een eerste aanzet tot zo'n benadering is een onderzoek van dergelijke boodschappen die voor zeer bepaalde doelgroepen zijn geschreven.

Een tweede aanzet is om door voortdurend sociolinguïstisch onderzoek bij de doelgroep de vinger op de pols van haar taalgebruik te houden. Dit type onderzoek zal zeker deel moeten uitmaken van ieder onderzoek bij de ontvanger.

Noot:

- ¹⁾ De onderzoeksgegevens die ik in de tekst van het artikel geef, zijn de uitkomsten van een kleine steekproef die ik opzette om te zien of mijn tekstanalysemodel significante verschillen tussen diverse soorten teksten aan het licht brengt. De omvang van deze steekproef was klein: 2 *Story*-verhalen, 3 reclameteksten (en 2 nieuwsberichten uit *De Telegraaf* en uit de *NRC-Handelsblad*.) Het onderzoek naar taalkundige verschillen tussen *Story*-verhalen en reclame teksten heeft als doel de beroemde journalistieke formule op te sporen en te definiëren aan de hand van een tekstanalysemodel. Dit onderzoek ziet geheel af van de betekenis en van de inhoud van een tekst, en beperkt zich uitsluitend tot de "gietvorm".

Literatuur:

1. Ahlswende, M. P., *Pretesting, a publication for low income homemakers*. Report nr. 10 Department of Agricultural Information, N.C. State University at Raleigh, mei, 1970.
2. Brakel, Jan van, *Automatische syntactische analyse van Nederlandse teksten*. KUN, Nijmegen 1970.
3. Berckel, J. A. en H. Brandt Corstius e.a., *Formal properties of newspaper Dutch*. Amsterdam, 1965.
4. Berg, B. van der, *Beknopte Nederlandse spraakkunst*. 5de dr. Den Haag enz. 1967.
5. Bernstein, Basil, "Social class, linguistic codes and grammatical elements". *Language and Speech* 5 (1962), p. 221-240.
6. Boer, H. de, e.a., *Schriftelijk rapporteren*, 10de dr. Utrecht enz., 1974.
7. Boogaart, P. C. uit de (ed.), *Woordfrequenties in geschreven en gesproken Nederlands*. Utrecht 1975.
8. Brouwer, R. H. M., "Onderzoek naar de leesbaarheid van Nederlands proza". *Paedagogische Studiën* (1963), p. 454-464.
9. Douma, W. H., *De leesbaarheid van landbouwbladen; een onderzoek naar een toepassing van leesbaarheidsformules*. Bull. nr. 17 Afd. Sociol. en Sociogr. LH Wageningen 1960.
10. Drop, W. en J. H. L. de Vries, *Taalbeheersing; handboek voor taalhantering*. Groningen 1974.
11. Groot, A. W. de, *Inleiding tot de algemene taalwetenschap; tevens inleiding tot de grammatica van het hedendaagse Nederlands*. 3de dr. Groningen 1968.
12. Groot, J. de, *Schrijven - en gelezen worden*. 2de dr. Groningen 1969.
13. Haeringen, C. B. van, "'Tangconstructies" en reacties daarop". *De Nieuwe Taalgids* 40 (1947), p. 1-7.
14. Hauwermeiren, P. van, "Leesbaarheidsformules voor informatieve Nederlandse teksten". *Spectator* 4 (1975), p. 491-520.
15. Kayser, Wolfgang, *Des sprachliche Kunstwerk; eine Einführung in die Literaturwissenschaft*. 13de dr. Bern usw. 1968.
16. Kraak, A. en W. G. Klooster, *Syntaxis*. Culemborg enz. 1968.
17. Lubbe, H. F. A. van der, *Woordvolgorde in het Nederlands; een synchrone structurele beschouwing*. Assen 1965.
18. Maatje, Frank C., *Literatuurwetenschap*. Utrecht 1970.
19. Martin, W., *De inhoud van krant en roman; een frequentie-onderzoek*. Antwerpen 1968.
20. Paardekooper P. C., *Beknopte ABN-syntaxis*. 3de dr. Den Bosch 1968.
21. Paisley, William J., *The flow of (behavioral) science information; a review of the research literature*. Institute for Communication Research Stanford University. November 1965.
22. Pauwels, Anita, *De plaats van het hulpwerkwoord, verleden deelwoord en infinitief in de Nederlandse bijzin*. Leuven 1953. I Tekst. II Kaarten.

23. Rijpma, E. en F. G. Schuringa, *Nederlandse spraakkunst*. Bewerkt door Jan van Brakel, 21ste dr. Groningen 1968.
24. Schellekens, J. W. en A. J. Wichers, *De vormgeving van voorlichtingsdrukwerk*. Bulletin nr. 19. Afd. Sociol. en Sociogr. LH Wageningen 1960.
25. Tombe, L. des, *Parallele representatie theorie*. Paper bij het symposium "Tekststructuren", 28 jan. 1976 te Utrecht, RUU.
26. Verkuyl, H. J., e.a., *Transiormationele taalkunde*. Utrecht enz. 1974.
27. Vooys, C. G. N. de, *Nederlandse spraakkunst*. Herzien door M. Schönfeld, 21ste dr. Groningen 1967.
28. Werff, F. C. van der, *Hoe maak ik mijn geschriften leesbaar? Geprogrammeerde cursus in begrijpelijk en onderhoudend schrijven*. Rotterdam 1966.
29. Woerkum, Kees van, "Pretesten in de schriftelijke voorlichting". *Massacomunicatie* 3 (1975), p. 193-207.

KRONIEK

PERSRADEN : PRO EN CONTRA

Naar aanleiding van het Zevende Vlaams Congres voor Communicatiewetenschap, gehouden te Gent op 25 maart 1976 ¹⁾.

Sedert men in de Scandinavische landen ²⁾ overging tot het oprichten van persraden, vnl. om misbruiken van de zeer verreichende persvrijheid te kunnen beteugelen, zonder tussenkomst van buiten de perswereld zelf, wordt er zowat overal ter wereld met deze formule geëxperimenteerd ³⁾.

Op een ogenblik dat ook in België gedacht wordt aan de oprichting van een Persraad, vonden de inrichters van de Vlaamse Congresen voor Communicatiewetenschap het nuttig een balans op te maken en kozen daarom als thema voor hun zevende congres:

„Persraden : pro en contra.

Een inleiding tot het thema bracht Prof. Dr. P. Kluyskens, voorzitter van de afdeling Pers- en Communicatiewetenschap van de Rijksuniversiteit te Gent. De heer Ch. White lichtte de doelstellingen en de werking toe van de British Press Council, waarvan hij adjunct-secretaris is, terwijl Frhr. F. von Mauchenheim, algemeen-secretaris van de Deutscher Presserat, het over deze laatste organisatie had. Het standpunt van de Beroepsunie van de Belgische Pers tenslotte werd namens de heer F. Van Erps — weerhouden wegens ziekte — vertegenwoordigd door de heer J. Bresseleers. Prof. Dr. J. Briers zat het congres voor en trad op als moderator tijdens de discussies.

Bij een vergelijkende benadering van de bestaande persraden wordt het snel duidelijk, dat hun doelstellingen en bevoegdheden onderling sterk verschillen en kunnen afwij-

ken van deze van hun Scandinavische voorbeelden.

In Nederland b.v. werd vlak na de Tweede Wereldoorlog een „Persraad” opgericht met louter adviseerende bevoegdheid. Jaarlijks wordt het verslag van zijn werking voorgelegd aan de minister van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk. De laatste jaren is het belang van deze Persraad gevoelig gestegen, voornamelijk door de uitvoerige adviezen die hij uitbracht over voor de Nederlandse regering zeer belangrijke aangelegenheden, zoals de oprichting van een Stichting Bedrijfsfonds voor de Pers en het geïntegreerd mediabeleid ³⁾.

Eerste zorg : persvrijheid

Alhoewel de hoofddopdracht van de Persraden die op het congres uitvoerig werden toegelicht, nl. de Britse en de Duitse, niet is het verstreken van adviezen, hebben zij volgens hun statuten toch de plicht de evolutie van de pers in hun land van nabij te volgen en er verslag over uit te brengen, wat kan neerkomen op een onrechtstreeks advies aan de overheid ⁴⁾. De Deutscher Presserat b.v. kwijt zich zeer gewetensvol van deze taak, op basis van artikel 1 van de „Geschäftsordnung”:

„... Der Deutsche Presserat stellt seine Zuständigkeit für folgende grundsätzliche Aufgaben fest:

- a) die Pressefreiheit zu schützen, den unbehinderten Zugang zu den Nachrichtenquellen zu sichern;
- b) Mißstände im Pressewesen festzustellen und zu beseitigen;
- c) die strukturelle Entwicklung der deutschen Presse zu beobachten und freiheitsgefährdende Konzern- und Monopolbildungen abzuwehren;
- d) die deutsche Presse gegenüber

Regierung, Parlament und Öffentlichkeit zu vertreten, besonders bei Gesetzesvorlagen, die Leben und Aufgaben der Presse angehen".

De Duitse regering is geenszins verplicht het advies van de Persraad te vragen, doch deze Raad heeft een zodanig gezag verworven, dat met zijn resoluties in de praktijk ernstig rekening wordt gehouden. Het belangrijkste voorbereidend werk gebeurt in de commissies, die vaak een beroep doen op specialisten. Allerhande persproblemen die zich in Duitsland hebben voorgedaan sedert de oprichting van de Presserat in 1956 worden door deze commissies grondig onderzocht. Aanvankelijk ging de aandacht voornamelijk naar het vrijwaren van de persvrijheid: door toedoen van de Presserat kon onder meer de zg. „Lex Soraya" voorkomen worden⁶⁾. De Raad gaat er immers van uit dat dergelijke wetten de persvrijheid in het gedrang brengen. Met het tot stand komen van een perswetgeving in de onderscheiden Länder hield de Presserat zich intussen eveneens actief bezig: een commissie werkte een model uit, dat uiteindelijk door de meeste Länder grotendeels overgenomen zou worden. Ook op het gebied van de concentratiebestrijding liet de Duitse Persraad zijn invloed gelden. De antitrustwet is duidelijk geïnspireerd door het voorbereidend werk van de commissie terzake. De laatste jaren werd vooral werk gemaakt van het regelen van het geheimhoudingsrecht van de journalisten. Ook in de statuten van de British Press Council staat als eerste doelstelling vermeld: „To preserve the established freedom of the British Press". Ieder voorstel tot wijziging van de perswetgeving wordt door de Britse Persraad dan ook grondig onderzocht. Dat met zijn adviezen wel degelijk rekening wordt gehouden door de regering blijkt o.m.

uit de voorbereidingen tot de wetgeving op de bescherming van de privacy. Aan de regeringscommissie die zich met dit probleem bezighield deelde de Press Council mee dat hij wettelijke bescherming inderdaad nodig achtte tegen inbreuken op de privacy door databanken en privé-detectives, vooral door middel van elektronische apparatuur, doch dat hij zelf kon instaan voor deze bescherming op het gebied van de pers. Na grondig onderzoek van de procedures van de Britse Persraad kwam de regeringscommissie tot de conclusie, dat het inderdaad niet nodig was hiervoor een wetgeving uit te werken, zolang de Persraad, mits een paar wijzigingen in de structuur, officiële bescherming van het publiek kon blijven garanderen⁷⁾.

Een verslag over de standpunten en adviezen van de Persraad inzake actuele persproblemen⁸⁾ wordt opgenomen in de jaarlijkse publikatie „The Press and the People", waarin ook telkens een uitgebreid overzicht wordt opgenomen van de evolutie in de Britse persindustrie.

Zelfcontroleerend principe

Met grieven over de pers kan men in Duitsland terecht bij de klachtencommissie van de Presserat, die als enige sanktie de openlijke berisping van het aangeklaagde blad kan hanteren. De morele druk van de Persraad blijkt in Duitsland echter niet zo zwaar door te wegen als b.v. in Groot-Brittannië. Men stelt nl. vast dat een aantal kranten de berispingen gewoonweg niet publiceren. Jaarlijks worden bij de Presserat een 150-tal klachten ingediend en dit aantal gaat nog in stijgende lijn. Naargelang van de ernst van de klacht kan deze behandeld worden door het secretariaat, de klachtencommissie of de plenaire vergadering van de Raad. Als handleiding voor het deontologisch gedrag

heeft de Deutscher Presserat „**Publizistische Grundsätze**” (de zg. Pressekodex) en „**Richtlinien für die redaktionelle Arbeit**” uitgewerkt.

In Groot-Brittannië, waar nooit een dergelijke code werd uitgewerkt, ligt de nadruk in de werking van de Press Council precies op deze zelf-controlerende functie. Jaarlijks krijgt de Britse Persraad zo'n 500 klachten toegestuurd — ook hier stijgt het aantal van jaar tot jaar — voornamelijk over het arrogante optreden van journalisten, schending van het privé-leven of onnodig openbaar maken van bepaalde geheimen, misdaadverslaggeving en behandeling van seksuele aangelegenheden. De procedure is zeer eenvoudig en kosteloos. De Press Council poogt steeds eerst een minnelijke schikking met de uitgever tot stand te brengen. Lukt dit niet, dan wordt het onderzoek voortgezet, op voorwaarde dat de aanklager ervan afziet nadien een gerechtelijke procedure tegen de uitgever op gang te brengen. De dossiers worden voorbereid door het secretariaat en worden behandeld door de klachtencommissie. De uitspraken van deze commissie moeten door de Raad bevestigd zijn vooraleer zij vrijgegeven kunnen worden voor publicatie. Precies zoals de Duitse beschikt ook de Britse Persraad enkel over moreel gezag, wat nochtans vrij efficiënt blijkt te zijn. De Zweedse Persraad daarentegen kan sedert zijn hervorming in 1969 ook financiële boetes opleggen.

Persraden in beweging

De persraden met zelfverdedigende en -controlerende functie zijn steeds gesteund op de bestaande beroepsorganisaties: het is op hun initiatief dat ze tot stand zijn gekomen en door hun financiële bijdragen dat ze kunnen werken. In Groot-Brittannië bestond de Pers-

raad aanvankelijk enkel uit vertegenwoordigers van de uitgevers- en journalistenverenigingen. Sedert de hervorming van de Raad in 1963 wordt echter ook het publiek vertegenwoordigd, aanvankelijk door 5 personen; sedert de laatste hervorming van 1973 hebben 10 leden op de 30 — de onafhankelijke voorzitter buiten beschouwing gelaten — geen enkele binding met de pers. Een gelijksoortige wijziging in de samenstelling van de Persraad deed zich voor in Zweden in 1969 en in Noorwegen in 1972. De Duitse Persraad, waarin dagbladen en tijdschriften, journalisten en uitgevers paritair vertegenwoordigd zijn, heeft zich steeds verzet tegen „vreemde” inmenging in de interne aangelegenheden van de pers. De mogelijkheid bestaat hier echter wel specialisten te coöpteren, die dan met een welbepaalde opdracht worden belast. Wat de mogelijkheden van de Persraden betreft tonen het Britse en het Duitse voorbeeld duidelijk aan dat veel afhangt van de gegeven omstandigheden: alhoewel hun officiële doelstellingen veel gelijkenissen vertonen — de Duitse Persraad heeft zich duidelijk en openlijk geïnspireerd op zijn Britse voorganger — is hun concrete werking enigszins verschillend geëvolueerd en hebben zij moeten inspelen op de ontwikkeling van de persproblematiek. Zelfs de sterke traditie van de Zweedse Persraad heeft een crisis gekend in de jaren zestig. Een uitbreiding van de raad, aanpassing van de sancties en de aanstelling van een pers-ombudsman hebben in 1969 een uitbreiding van de perswetgeving in Zweden kunnen voorkomen⁹⁾.

Tenslotte is de belangrijkste taak van de persraden nog steeds te waken over het evenwicht tussen de vrijheid van meningsuiting en het recht op informatie enerzijds en

anderzijds de rechten van het individu of de gemeenschap die hiermee in conflict kunnen komen. Een strakke en uitgebreide perswet is zelden een oplossing om dit evenwicht te bereiken. Dat heeft de Belgische wetgever zich ook zonder Persraad steeds voor ogen gehouden. Met de wet op de overheidssteun aan de pers is echter ernstig van het principe van niet-inmenging afgeweken. Dit is dan ook de aanleiding geweest van de beroepsorganisaties om zich opnieuw en dringender dan ooit tevoren af te vragen of ook in België een Persraad niet wenselijk zou zijn.

Een mediaraad voor België?

Uit de discussie op het Zevende Vlaams Congres voor Communicatiewetenschap bleek, dat men zowel in beroepskringen als in de universitaire centra van mening is dat een Persraad geen aanleiding mag geven tot corporatisme. Een nieuwe

„orde” wil men te allen prijze vermijden. Ook de eventuele rechtsprekende bevoegdheid van een dergelijke raad werd fundamenteel ter discussie gesteld. Verder werd gediscussieerd over de mogelijkheid de raad niet te beperken tot de geschreven pers, maar ook de audio-visuele media erbij te betrekken.

De Beroepsunie van de Belgische Pers kiest radikaal voor de oprichting van een Persraad als adviesorgaan ten behoeve van de overheid en als paritair onderhandelingsorgaan voor alle media¹⁰). Aan concrete voorstellen betreffende de samenstelling en bevoegdheid van een persraad in België is men echter nog niet toe.

Prof. Briers besloot terecht dat nog heel wat studiewerk verricht zal moeten worden alvorens een voor België geschikte formule op tafel kan komen.

Frieda Saeys

Noten:

- 1) De referaten van dit congres zullen gepubliceerd worden door het Seminarie voor Pers- en Communicatiewetenschap van de R.U.G.
- 2) Zweden heeft de oudste persraad, die reeds dateert van 1916. In Noorwegen functioneert de huidige persraad sedert 1928, maar reeds in 1910 werd door de Noorse Persassociatie (die de verenigingen van journalisten, uitgevers en redacteurs groepeerde) een „Mediation Council” opgericht met ongeveer dezelfde doelstellingen.
- 3) F.I.J.
- 4) „Persraad”, Jaarverslag over 1974, uitgegeven door het Ministerie van CRM, Staatsuitgeverij — 's Gravenhage, 1975.
- 5) Cf. Jaarlijkse verslagen van deze persraden.
- 6) Naar aanleiding van een artikel over Soraya werd een klacht ingediend tegen een Duits weekblad. Om dergelijke diplomatieke incidenten — die trouwens al meer voorgekomen waren — in de toekomst te vermijden, overwoog de Bondsregering een wet, waardoor het mogelijk zou zijn strenger op te treden tegen „smaad aan buitenlandse staatshoofden”. Onder druk van de Presserat werd het wetsontwerp ingetrokken.
- 7) Verslag van het „Younger Committee on Privacy” juli 1972.
- 8) Aan belangrijke problemen worden aparte publikaties gewijd, de zg. „Press Council Booklets”.
- 9) De wetgever wou nl. optreden tegen de steeds verdergaande misbruiken van de persvrijheid, waartegen de Persraad in zijn toenmalige structuur niet meer opgewassen bleek.
- 10) Een motie in die zin werd op 14 juni 1975 in een buitengewone algemene vergadering van de Unie eenparig goedgekeurd.

LITERATUUR:

The British Press. London, Central Office of Information, 1966.

Levy, H. Ph.: *The Press Council*. History, procedure and cases. London, 1967.

Loeffler, M.: *Selbstkontrolle von Presse, Funk und Film*. München-Berlin, C. H. Beck, 1960.

Mc Nae, L. C. J.: *Essential Law for Journalists*. London, 1969.

Murray, G.: *The Press and the Public: the story of the British Press Council* Carbondale, Southern Illinois University Press, 1972.

Press Councils and Press Codes. Zürich, IPI, 1966.

Table Ronde sur les Conseils de Presse; Stockholm, 26-27 septembre 1974. Verslag. Conseil de l'Europe, Strasbourg, 1974.

De publikaties van de Internationale Federatie voor Journalisten: *IFJ - Information*.

De publikaties van het Internationaal Persinstituut te Zürich: *IPI - report*.

De verslagen van de Britse Persraad: *The Press and the People*, Londen.

De verslagen van de Duitse Persraad: *Tätigkeitsbericht ...*, ZV + ZV, Bonn-Bad Godesberg.

De jaarverslagen van de Nederlandse Persraad en Omroepraad, Ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk werk, 's Gravenhage.

De „*Press Council Booklets*”, uitgegeven door de British Press Council.

De referaten van het Zevende Vlaams Congres voor Communicatiewetenschap.

DE 10e BIJEENKOMST VAN DE IAMCR

Leicester, Engeland 30 augustus — 4 september 1976

IAMCR (International Association for Mass Communication Research) is de enige wereldwijde organisatie op het gebied van massacommunicatie-onderzoek. De organisatie belegt elke twee jaar een bijeenkomst ergens in de wereld. IAMCR heeft zijn ledental de afgelopen 5 jaar zeer sterk zien toenemen. Op het ogenblik telt IAMCR meer dan 500 leden (indivuen en organisaties), afkomstig uit meer dan 50 landen. De twee-jaarlijkse bijeenkomsten hebben de bedoeling internationale contacten te stimuleren aan de hand van discussies over een per bijeenkomst wisselend onderwerp op het gebied van de massacommunicatie.

De 1976 bijeenkomst werd bijgewoond door 300 personen uit rond 40 landen. Ruim een maand voor de openingsdatum van de bijeenkomst waren zoveel inschrijvingen ontvangen dat de capaciteit van het congrescentrum (University of Leicester) uitgeput was. Veel inschrijvers moesten op grond van ruimtegebrek van deelname afzien.

Programma

Het programma van de zes-daagse conferentie zag er als volgt uit. Na aankomst der deelnemers en na de officiële opening van de bijeenkomst op maandag volgden op dinsdag en woensdag een viertal plenaire sessies waarbij steeds een aantal papers werd gepresenteerd, uitgenodigde discussianten hun visie op de papers gaven en vervolgens een algemene discussie over papers en discussiebijdragen werd gevoerd. Elk der sessies komt hieronder kort aan bod.

Donderdag was gereserveerd voor bijeenkomsten van officiële secties van IAMCR (gewijd aan specifieke problemen op het gebied der massa-

communicatie) en van ad hoc round table conferences naar aanleiding van speciale projecten. Enkele van deze bijeenkomsten komen hieronder kort aan de orde.

Vrijdag werd besteed aan de afsluiting van het wetenschappelijk deel der bijeenkomst en aan een bestuurlijke bijeenkomst der IAMCR leden in verband met bestuursverkiezing, wijziging der IAMCR-statuten e.d.

De belangrijkste besluiten van de bestuurlijke bijeenkomst worden hieronder vermeld. Zaterdag ten slotte was gewijd aan door de congresleiding georganiseerde excursies (Oxford, Cambridge en Stratford-on-Avon).

De avonden werden gevuld met recepties gegeven door de University of Leicester, de Leicester Mercury (het grootste regionale dagblad), de Lord Mayor van Leicester, Independent Broadcasting Authority (controleorgaan op de onafhankelijke commerciële Britse radio- en televisiestations), Independent Television voor de Leicester-regio, en British Broadcasting Corporation.

Plenaire wetenschappelijke sessies

De vier plenaire wetenschappelijke sessies hadden de volgende structuur. Drie of vier sprekers presenteerden in 10 minuten hun te voren uitgedeelde en op IAMCR-uitnodiging geschreven papers. (Frans en Engels waren de officiële conferentietalen.) Vervolgens kregen drie of vier discussianten gedurende 10 minuten elk de gelegenheid hun visie op overeenkomsten en verschillen tussen de papers uiteen te zetten. Daarna volgde een discussie over het naar voren gebrachte vanaf de vloer. Als terzijde dient te worden opgemerkt, dat de meeste sprekers hun presentatie en discus-

siebijdrage onvoldoende hadden voorbereid: de 10-minuten-grens (die onverbiddelijk werd gehandhaafd) bleek voor de meesten veel te vroeg te komen waardoor de presentaties en discussiebijdragen wat chaotisch aandeden en geen optimale basis voor de discussie vanaf de vloer vormden.

De vier sessies waren gewijd aan de volgende onderwerpen:

I. Mass communication research: state of the art — where we are and where we should be going.

De volgende papers werden gepresenteerd en besproken:

1. Lothar Bisky (DDR), "Where we are and where we should be going". Een algemeen relaas over theorie en praktijk van het massacomunicatie-onderzoek.

2. Peter Golding en Graham Murdock (UK), "Theories of communication and theories of society". Golding en Murdock argumenteren dat er geen allesomvattende massacomunicatietheorie mogelijk of zelfs wenselijk is. Het streven moet zijn gericht op een maatschappijtheorie, waarvan massacomunicatie een bestanddeel is. Massacomunicatie is als het ware geen zelfstandige wetenschap maar onderdeel van andere sociale wetenschappen.

3. George Gerbner (USA), "Where we are and where we should be going". Oproep tot internationaal vergelijkend onderzoek naar de rol van televisie in de maatschappij. Televisie ziet hij als een medium van fundamenteel andere aard dan pers (en radio): in termen van hoeveelheid tijd eraan besteed, vermenging van fantasie en werkelijkheid, mobiliteit en geletterdheid niet vereist, niet appelerend aan kleine subgroepen in het publiek, aanwezig en gebruikt gedurende het gehele menselijke leven en: een voor allen gelijke wereld van begrippen en betekenissen presenterend.

II. The structures and contexts of media production

De volgende papers werden gepresenteerd en besproken:

4. Armand Mattelart (Fr), "The new multinational educators". Een feitelijke beschrijving van pogingen door multinationals een greep te krijgen op onderwijs en media.

5. John C. Pollock (USA), "An anthropological approach to mass communication research: the US press and Latin America". Biedt als "verklaring" aan voor de "verdraaiing" van berichtgeving, natuurlijk of opzettelijk, ten behoeve van de "system maintenance" van het dominerend stelsel: de carrière-stimulansen en beperkingen waaraan een journalist onderhevig is vanuit zijn maatschappelijke en organisatorische achtergrond.

6. John C. Pollock en Eileen M. Cohn USA, "Political reporting on revolution: Cuba in cross-national perspective". Een inhoudsanalyse van de NY Times en de Londen Times t.a.v. hun berichtgeving over Cuba. Identificeert twee kenmerken in de berichtgeving: "colonial" en "imperial perspectives".

III. Different approaches to the study of media influence

De volgende papers werden gepresenteerd.

7. N. Mansurov (USSR), "Studies into information media and cultural institutions in the USSR". Presentatie van enkele gegevens over media-gebruik in de Sovjet Unie, resulterend in een typologie van mediaconsumenten: de alles-eter, de niets-eter, en de op een enkel medium gespecialiseerde consument.

8. Elisabeth Noelle-Neuman, (BRD) "Mass media and the climate of opinion". Met onderzoeksresultaten geïllustreerde beschouwing over media-invloed rond het begrip opinieklimaat: de opinies die men tenminste aan de dag moet leggen en de opinies die men aan de dag mag

leggen zonder door de sociale omgeving in isolatie te worden geplaatst. Media zijn het middel tot "quasi statistical perception", d.i. het vaststellen van het opinieklimaat.

9. Neville D. Jayaweera (Sri Lanka), "Some problems of communication strategy in a developing society". Bespreking van een aantal kernfactoren in de ontwikkeling van een communicatiestrategie ten behoeve van de ontwikkeling van derde wereld landen (aan de hand van de feitelijke situatie in Sri Lanka); factoren als: overheersende plaats van agrarische bevolking, geletterdheid, politieke participatie, eigendomsituatie in de mediawereld en ondersteunend massacommunicatie-onderzoek.

IV. The media and international understanding: what "pictures of the world" are presented by the media?

10. Phil Harris (UK), "Selective images: an analysis of the West African wire service of an international news agency". Analyse van Reuters Westafrikaanse afdeling: berichtgeving over Afrika.

11. Frank Okwu Ugboojah, (Nigeria), "Nigerian mass media behaviour on development issues of conflict". Inhoudsanalyse van Nigeriaanse kranten en radio stations t.a.v. de berichtgeving over controversiële nationale ontwikkelingsproblemen.

12. Al Hester (USA), "Foreign news on US television: seeing through a glass darkly — or not at all". Beschrijving van de weinig samenhangende en onevenwichtige buitenlandse berichtgeving door de voornaamste Amerikaanse televisienieuwsprogramma's.

13. Luis Ramiro Beltran (Colombia), "TV etching in the minds of Latin Americans: conservatism, materialism and conformism". Beschrijving van 12 "images" die in de Latijns-amerikaanse massamedia domineren.

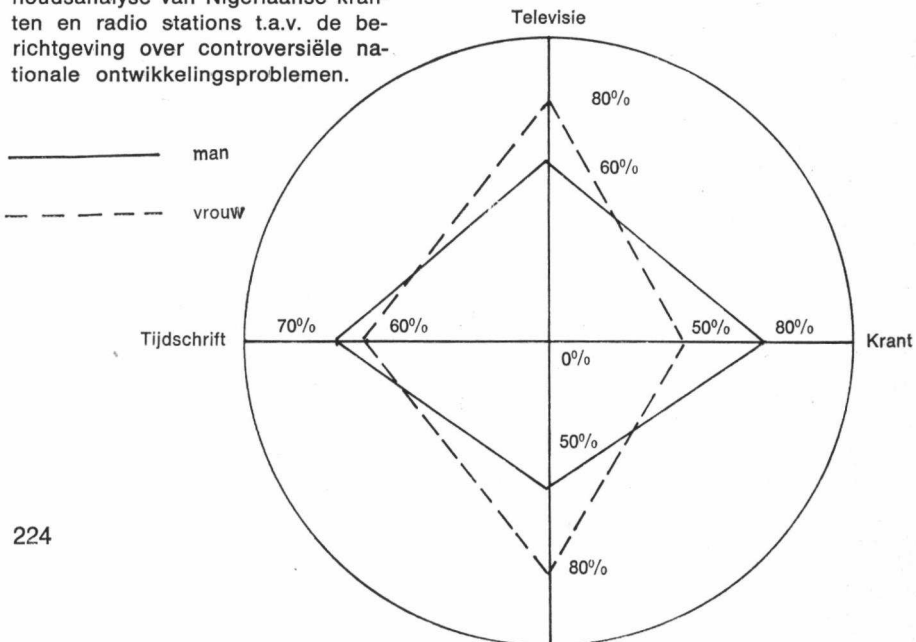
Originele grafische presentatie van tabellarische gegevens

N. Mansurov (USSR) toonde bij zijn presentatie een in het Westen ongebruikelijke manier om tabellarische gegevens weer te geven. De methode is geschikt in principe voor elke N x M tabel.

Hieronder volgt een illustratie voor een 2 x 4 tabel:

	Man	Vrouw
Kijkt dagelijks tv	60%	80%
Leest dagelijks krant	80	50
Luistert dagelijks radio	50	80
Leest dagelijks tijdschrift	60	70

Deze gegevens kunnen als volgt worden weergegeven:

IAMCR secties

IAMCR kent een aantal secties die zich met een specifiek deel van het werk van IAMCR bezighouden. Zo zijn er onder meer historische, juridische, bibliografische, sociaal-psychologische en televisiesecties. Over twee sectievergaderingen het volgende:

1. Sociaal-psychologische sectie. De NOS afd. KLO heeft in samenwerking met G. Cleveland Wilhoit (Indiana University, USA) in 1975 een onderzoek gedaan naar de mogelijke invloed van "All in the Family" op het Nederlandse kijkerspubliek. De resultaten van dit onderzoek zijn aan de sectie gepresenteerd. De discussie na afloop van de presentatie leverde een aantal belangwekkende interpretatiemogelijkheden van het onderzoeksmateriaal op; alsmede een mededeling van Westduitse zijde dat binnenkort de resultaten worden gepubliceerd van een onderzoek naar de invloed van de Duitse versie van "All in the Family" op het Duitse kijkerspubliek.

2. Televisie-sectie. De televisie-sectie heeft altijd betrekkelijk weinig betekend. De sectie werd geruime tijd geleden opgericht om tegenwicht te bieden aan de overheersende positie van de geschreven pers en radio binnen IAMCR vlak na de komst van de televisie. Het bijzondere van de sectie is dat hij medium-gebonden is; dat geldt voor geen enkele andere sectie: er is geen radio-, kranten-, of tijdschriften-sectie. Omdat televisie zich al gauw een evenredige positie binnen IAMCR verwierf heeft de sectie nooit belangrijke activiteiten ontwikkeld. Op deze bijeenkomst van de sectie bleek er tussen de aanwezigen nauwelijks een gemeenschappelijke basis te zijn voor continuering van de sectie. Het is te verwachten dat de sectie op de bijeenkomst van 1978 zal worden opgeheven.

Verder verdienen twee andere sub-bijeenkomsten hier vermelding. In de eerste plaats een ad hoc round table conference op initiatief van George Gerbner (Annenberg School of Communication, USA) naar aanleiding van een door hem al enkele jaren geleden voorgesteld internationaal vergelijkend onderzoek naar inhoud en betekenis van televisie voor de gemiddelde kijker in breder maatschappelijk verband. Het Instituut voor Massacommunicatie van de Katholieke Universiteit van Nijmegen heeft in overleg met KLO bij ZWO een subsidieaanvraag ingediend om zodoende van Nederlandse zijde deelneming aan het internationale project mogelijk te maken.

Op de round table conference te Leicester is verder geïnventariseerd welke landen mogelijkerwijs deel gaan nemen. Het is te verwachten dat de lijst van deelnemende landen bekend zal zijn op de bijeenkomst van 1978.

In de tweede plaats de sectie "on international understanding", een politiek kind dat op initiatief van Joegoslavië werd geboren na de Joegoslavische breuk met de Sovjet-Unie. De sectie wordt op papier geleid door een Fransman (ex-Pool) en een Rus. De Oostbloklanden boycotten de sectie als geruime tijd, incl. de persoon van de Fransman. In Leicester werd een poging ondernomen door de Russische en Oostduitse vertegenwoordigers om de sectie te doen opheffen.

Doel was de aantasting van de positie van de Fransman die bekend staat als kritische onderzoeker van de Oosteuropese media en die zitting had in de leiding van IAMCR. De Fransman was niet in de nieuwe IAMCR-leiding opgenomen maar zou daar middels zijn leiderschap van de sectie qualitate qua weer in terugkeren. De oplossing van dit politieke Oost-West steekspel is

naar de volgende bijeenkomst verschoven: tussen dan en nu zal worden geïnventariseerd voor welke secties de IAMCR-leden nog belangstelling hebben, welke een specifieke taak binnen IAMCR kunnen vervullen, en welke dus in 1978 als "de" officiële secties zullen worden erkend en welke zullen moeten verdwijnen.

BESTUURSSTRUCTUUR EN LEDEN

De bestuurlijke ledenvergadering heeft een statutenwijziging goedgekeurd. De belangrijkste wijzigingen betreffen de leiding van de organisatie, die er in de toekomst als volgt zal uitzien:

1. General Assembly, bestaande uit alle IAMCR-leden (met recht van stemvertegenwoordiging).
2. International Council bestaande uit 16-30 leden, geografisch verspreid en de diverse bestaande onderzoeksopvattingen weerspiegellend.
3. Executive Board, het dagelijks bestuur onder leiding van de President. Leden van de International Council en Executive Board worden voor vier jaar gekozen en zijn herkiezbaar.

IAMCR ontleent zijn fondsen aan contributies der leden en aan UNESCO-subsidies voor het organiseren van de tweejaarlijkse bijeenkomsten.

De organisatie kent drie soorten leden:

1. natuurlijke personen
2. institutionele leden, t.w.: organi-

saties en instellingen op het gebied van massacommunicatie-onderzoek met opgave van individuen die de organisaties/instellingen kunnen vertegenwoordigen.

3. "national councils" op het gebied van massacommunicatie, samenwerkingsverbanden tussen media-instellingen binnen een land met (o.m.) als doel een gecoördineerde samenwerking met IAMCR. Alleen Tsjechoslowakije heeft een erkend National Council op dit moment, terwijl binnenkort de oprichting van een Finse National Council te verwachten is. (Voor Nederland zou de Stichting Onderzoek Massacommunicatie (SOM) een National Council kunnen zijn.)

Voor elke National Council dient te worden aangegeven wie de Council rechtens op IAMCR bijeenkomsten kan vertegenwoordigen.

BIJEENKOMSTEN IN TOEKOMST

De volgende algemene vergadering van IAMCR zal worden gehouden in 1978 in de Poolse hoofdstad Warschau. Voor 1980 zijn er twee aanbiedingen: één van Venezuela (Caracas) en één van een groep Afrikaanse vertegenwoordigers die naar een geschikte plaats in Afrika zoeken. Afrika geniet de voorkeur omdat in 1972 de IAMCR in Buenos Aires (Argentinië) vergaderde. Doel van de Afrikaanse lokatie is Afrikaans lidmaatschap van IAMCR te stimuleren en het bijwonen van IAMCR voor Afrikanen (en Aziaten) financieel haalbaarder te maken.

Harold de Bock

EXPERIMENTEREN MET INFORMATIE

Verslag van het vijfde Nederlands-Westduitse symposium voor jonge televisiemedewerkers.

"Ich hab' bisher ungefähr 40 Tagungen, Symposions, Konferenzen mitgemacht nach meiner Produktion

und est ist von allen die konkretesten Tagung gewesen wo nicht nur Theorie im Kopf gemacht worden

ist, aber wo auch konkret sinnliche Erfahrung vermittelt worden ist. Zweitens: die einige Konferenz an der sehr demokratisch alle Teilnehmer irgendwie aktiv werden konnten und wo nicht ein grosser Star und viele glaubige Zuhörer waren. Das war eigentlich für mich das grosse Ergebnis".

Aldus Bernward Wember, een van de deelnemers aan het vijfde Nederlands-Westduits symposium voor jonge televisiemedewerkers, dat van 16-19 november plaatsvond in hotel 'Die Port van Cleve' in Amsterdam.

EEN NIEUWE AANPAK

Uitgangspunt voor de discussie was ook dit jaar weer de informatieve functie van de televisie. Maar de aanpak dit keer was geheel nieuw, zoals Wembers statement hierboven al aangaf. De opzet van de voorgaande jaren, waarbij voor de ontmoeting van programmamakers en mediaonderzoekers een belangrijke plaats was ingeruimd, liet vaak kortsluiting tussen deze beide groepen zien. Programmamakers — aldus het verslag van vorig jaar — willen "gewoon concrete antwoorden op hun vragen". Mediawetenschappers geven vaak geen bevredigende antwoorden op deze vragen, terwijl ze wel vragen beantwoorden die niet gesteld zijn.

De voorbereidingscommissie voor dit symposium had geprobeerd deze gespletenheid op te heffen door duidelijke keuzes te maken. Inhoudelijk lag nu de nadruk eerder op de programmapraktijk dan op de mediatheorie, naar de vorm werd de zelfwerkzaamheid van de deelnemers verkozen boven louter discussie.

De deelnemers waren vooral programmamakers uit de informatieve sector, van journaals, aktualiteitenrubrieken en documentaires. Hun aantal was beperkt gehouden tot twintig: 5 ARD, 5 ZDF en 10 van de

Nederlandse omroepen. Daarnaast waren nog aanwezig voorzitter Tom Pauka, inleider Bernward Wember en de leden van de voorbereidingscommissie.

De kosten van het geheel werden voor driekwart gedekt door CRM uit de fondsen die voor de uitvoering van het jongerenprogramma in het kader van het Nederlands-Duits Cultureel Verdrag beschikbaar zijn. Het resterende kwart kwam voor rekening van de NOS, de gastheer voor dit jaar.

HOE INFORMEERT TELEVISIE?

Op de eerste avond van het symposium zorgde de hervertoning van Bernward Wembers film 'Wie informeert das Fernsehen?' voor heftige en betrokken discussies.

Wembers konstatering — op grond van publiekstests — dat zes jaar TV-uitzendingen over Noord-Ierland de kijker nog nauwelijks de gelegenheid hebben geboden geïnformeerd te raken over (de achtergronden van) het konflikt daar, kwam vooral bij de Duitse televisiemedewerkers hard aan. Hetzelfde gold voor Wembers kritiek op **beeldkeuze** (te veel korte shots waarin beweging en oogstreling prevaleren boven de zeggingskracht van de beelden zelf), **begeleidend commentaar** (te veel oppervlakte en te weinig achtergrond, samenhang, structuren) en de **kombinatie van beeld en commentaar** (veelal kwa inhoud niet bij elkaar passend, waardoor beide elkaar verzwakken in plaats van versterken).

De reactie van de makers hierop varieerde van heftig verweer tegen deze 'oppervlakkige' en 'aangedikte' analyse tot welwillende instemming die poogde deze kritiek om te zetten in bruikbare alternatieven. Daarbij kwam vooral het grafies model ter sprake dat Wember aan het eind van zijn uitzending aan-draagt om achtergrondinformatie

over te brengen; het is een goede animatie maar daarbij nog geen film, oordeelden sommigen. Wember zelf noemde, achteraf gezien, zijn 'Ierland-model' "middelmatic". Maar deze grafiese voorstellingen om informatie over samenhangen en structuren te illustreren, moeten het beeldmateriaal niet vervangen maar aanvullen, aldus Wember. Tenslotte wees hij nog eens op de effectiviteit van deze voorstellingswijze: vier maanden na uitzending wist het merendeel van een aantal willekeurig gekozen kijkers nog de achtergronden van het Ierse konflikt te rekonstrueren aan de hand van het toen gebruikte optiese model.

WORKSHOPS

De tweede dag van het symposium was het de beurt aan de programmamakers zelf.

Refererend aan Wembers kritiek moesten ze — verdeeld in vier werkgroepen — proberen van 40 minuten ruw filmmateriaal over de giframp in het Noorditaliaanse plaatsje Seveso een item van maximaal 8 minuten te monteren over dat onderwerp. De bedoeling was niet het ontwikkelen van nieuwe vormen en modellen voor informatie-overdracht; daarvoor waren de voorhanden tijd en faciliteiten verre van voldoende. Wel boden deze workshops de gelegenheid daarover eens met elkaar te praten en ideeën te ontwikkelen buiten de alledaagse produktiedwang.

De eindprodukten van de vier werkgroepen boden gesprekstof genoeg. Aan de ene kant was er een item dat vooral de menselijke aspecten van het Seveso-drama belichtte met de bedoeling bij de kijker mededogen te verwekken. Het volmaakte tegendeel vormde een bijdrage waarin onder het motto 'Seveso kan overal gebeuren' aan de hand van soortgelijke gebeurtenissen in Nederland en de Bonds-

republiek gewezen werd op de onkontroleerbare macht van de multinationals. De kijker werd opgewekt zich te informeren en te organiseren.

De discussie over deze items centreerde zich rond de vraag of de programmamaker al dan niet stelling moet nemen, zijn keuze moet expliciteren in zijn programma. De ene partij vond dat de maker het publiek zelf moest laten beslissen en geen wijsvingertje mocht opsteken of recepten geven: 'de journalist is geen pedagoog'. Anderen vonden juist dat het niet aanbieden van mogelijke oplossingen de kijker alleen maar in zijn onmacht bevestigt. Bovendien, stelde deze groep, elke journalist neemt stelling, maakt keuzes; het gaat er alleen om of hij die onder tafel houdt of niet. Het laatste is eerlijker en duidelijker naar het publiek toe, dat bevordert juist de oordeelsvorming door de kijker zelf.

SIMULATIESPEL

Op de derde dag draaide het niet meer om het programmamaken zelf maar meer om de kontekst waarin programma's gemaakt worden: wie beslist daarover en vanuit welke achtergrond?

Via een simulatiespel werd getracht deze besluitvorming rond informatieve programma's na te trekken in een konkrete situatie. Een oude wijk wordt afgebroken ten bate van een grootschalig prestigeprojekt; de bewoners organiseren daartegen op het uur U een massaal openluchtfest om zo een levende barrikade te vormen tegenover slopers en politie. De aktualiteitenrubriek 'Gong' zal aan dit gebeuren een item wijden, een feit dat door de aktievoerders propagandisties wordt gebruikt om nog meer solidariteit te verwerven. Maar de gemeentelijke autoriteiten nemen heimelijk kontakt op met de televisieleiding om te pro-

beren de uitzending van het item te schrappen. Het hele steekspel dat dan ontstaat tussen de medewerkers van 'Gong', de TV-leiding, de gemeentelijke autoriteiten, de aktievoerders en de schrijvende pers werd door de deelnemers zelf, elk vanuit de hen toegedachte rol, tot een oplossing gebracht. Zowel voor de Duitse als de Nederlandse deelnemers bleek deze door Tom Pauka ontwikkelde simulatie goed aan te sluiten bij zelf ervaren situaties, al zal — zo werd opgemerkt — in de praktijk druk van buiten op programmamakers meestal subtielere vormen aannemen.

TERUG NAAR DE PRAKTIJK

Over thema's als 'druk van buiten' en 'zelfcensuur' werd de laatste ochtend doorgepraat aan de hand van door programmamakers zelf samengestelde exposés en schema's

van het omroepbestel in beide landen. Daaruit bleek dat in de Bondsrepubliek vooral de 'Auszgewogenheit' en het waakzaam oog van de politieke partijen de programmamakers parten speelt, waar in Nederland de konkurrentieslag om de kijkersgunst zijn beperkingen oplegt.

Op het eind van het symposium oordeelden de deelnemers het zinnig ook volgend jaar weer zo'n uitwisselingsbijeenkomst te organiseren. Aan de nieuwgekozen voorbereidingskommissie werd meegegeven ook dan weer een grote plaats in te ruimen voor de zelfwerkzaamheid van de deelnemende programmamakers — een duidelijke aanwijzing dat de opzet van dit jaar in de smaak gevallen is.

Jo Bardeel
lid voorbereidingskommissie

BOEKBESPREKINGEN

Dr. A. van der Meiden en H. van Ommen: IK HERINNER MIJ NIET U IETS GEVRAAGD TE HEBBEN; Boekencentrum - 's Gravenhage 1975, 148 pag., f 20,—, ISBN 90 239 1101 8 4.

Vrijheid van meningsuiting vormt een fundamenteel element van de Westerse staatsbeschouwing en is gemeengoed geworden in grote delen van de wereld.

Het is een gewaarborgd recht dat aan de enkeling als zodanig toekomt; een belangrijke voorwaarde om als mens in de samenleving op redelijke wijze te kunnen functioneren. Deze vrijheid is na eeuwenlange strijd ontworsteld aan het autoritair gezag van kerk en overheid. Voordien was er sprake van een vrijheidsbegrip in een geheel ander verband; men sprak van dé vrijheid en hét recht in het enkelvoud daar het ging over de vrijheid van een groep of gemeenschap, de libertas Romana, de vrijheid van een stad of stand, de oud-Hollandse vaderlandse vrijheid. Men doelde daarmee op het verworven recht om als grotere of kleinere samenleving naar eigen zeden en onder eigen instellingen te leven en de omgang in die samenleving zelf te ordenen.

Van een dergelijke samenleving kon dan de uitingsvrijheid een onderdeel vormen. Zo ook ten tijde van het begin van de Atheense democratie, waar alle burgers gelijk recht van spreken, gelijk stemrecht, gelijk recht om ambten te bekleden en gelijk recht om te besturen hadden. Echter vrouwen, slaven en niet uit Atheense ouders geboren inwoners van de stad behoorden niet tot de burgers en deelden bijgevolg ook niet mee in de vrijheid. Ook in de Atheense democratie verschijnen dan beperkingen opgelegd door de staat, en naarmate de Atheense democratie voortschreed maakt de gedachte van vrijheid

voor de burger steeds meer plaats voor die van de plicht tot gehoorzaamheid aan de staat. Toch is de gehoorzaamheid niet onvoorwaardelijk waar de staat een zodanig voorschrift uitvaardigt, dat er sprake is van strijd met de menselijke waardigheid.

Bovenstaande uiteenzetting vormt ook een weergave van de vrij traditionele opening van het betreffende boek. Deel één is geschreven door H. van Ommen.

Of de suggestieve titel in negatieve of in positieve zin ten aanzien van de benadering van de probleemgebieden dient te worden opgevat, zullen we proberen in het onderstaande duidelijk te maken. Schrijver volgt in hoofdstuk 1 het begrip uitingsvrijheid vanuit een historisch perspectief.

In West-Europa wordt de uitingsvrijheid tot een actueel probleem aan het eind van de middeleeuwen. Het is een verzetten tegen een instelling als de censuur, gebezigd door de Kerk, om de gevaren tegen te gaan welke bij de vergrote mogelijkheid om afwijkende denkbeelden te verspreiden (boekdrukkunst) werden gevreesd.

Langdurige oorlogen leidden tot een erkenning dat aan ieder mens een element eigen is, dat voor anderen onaantastbaar moet blijven. Door de erkenning van een onaantastbare vrijheid van godsdienst en godsdienstige uitingen wordt ook het gezag van de overheid niet langer als onbeperkt aanvaard. In de Unie van Utrecht van 1579 wordt de godsdienstvrijheid voor een ieder gegarandeerd.

De natuurrechtelijke stroming van de 17e en 18e eeuw heeft zich er op geworpen om door redelijk afwegen van de tegenstrijdige belangen op allerlei gebied het punt van een evenwichtige overheidsinmenging te vinden.

Zo zijn dan ook de meest bekende codificaties van de mensenrechten ontstaan. Als eerste hierin wordt de Amerikaanse staat Virginia genoemd met de in 1776 aangenomen Bill of Rights. Ten onrechte daar de vrijheid van meningsuiting in al zijn verschijningsvormen, inclusief de persvrijheid, het eerst werd gegarandeerd door de grondwet van de staat Pennsylvania in 1776. In Europa hebben de "Bills" hun neerslag gevonden in de Franse "Declaration des droits de l'homme et du citoyen" van 1789. In Nederland wordt de drukpersvrijheid een onderdeel van de Proclamatie der rechten van de mens en burger van 1795 en van de verschillende constituties van de Bataafse Republiek.

Vervolgd wordt met een ons inziens overbodige letterlijke weergave van de grondwetteksten met betrekking tot de uitingsvrijheid waarbij dan ook de Nederlandse Grondwet, de universele verklaring en het Verdrag van Rome in dit verband worden genoemd.

Belangrijker dan het voorgaande zijn de verhandelingen over de uitingsvrijheid in het huidige maatschappelijk bestel waar wordt uitgegaan van de uitingsvrijheid als publiekrechtelijke en haar inherente uit de samenleving voortgekomen beperkingen. Gemist wordt hier een genuanceerde uitwerking van het verschil tussen censuur en het uit het overheids-functioneren voortkomende noodzakelijke controle-apparaat. Dit laatste is niet zozeer gericht op het inhoudelijke als wel op het structurele aspect van de

vrije meningsvorming. Terecht wordt in dit verband nog gewezen op het limitatieve van de vrijheden binnen een bestaande rechtsorde, n.l. de verantwoordelijkheid van een ieder volgens de wet, waarbij dan een aantal voorbeelden gegeven worden.

Een steekje op juridisch gebied laat Van Ommen vallen waar hij in zijn behandeling van schadevergoedingen wegens "onrechtmatige" perspublicaties spreekt. Hij suggereert m.b.t. eventuele schadevergoedingsclaims, dat belediging, smaad of laster een geheel andere grond betreffen dan schadevergoeding op grond van onrechtmatige daad. Echter het eerste is slechts een species van het laatste, waardoor de vrijheid die de rechter bij het opleggen van bepaalde rechtsgevolgen heeft, in alle gevallen niet wezenlijk verschillen. **Daarnaast** doet ook nog het Wetboek van Strafrecht zijn werking voelen maar dan gaat het niet over de mogelijke compensaties van de geleden schade.

Te weinig aandacht krijgt het zo actuele onderwerp van de strijd om de erkenning van het journalistieke verschoningsrecht. Op trefende wijze echter worden de grenzen van de interne orde, waaronder het niet tot zijn recht komende functioneren van de Raad voor de Journalistiek, besproken. De Raad voor de Journalistiek is opgericht als controlerend orgaan ter handhaving van de interne discipline en de tot op heden ongedificeerde journalistieke ertcode. Het is dit tuchtrecht dat door zijn beperkte, slechts interne, effectiviteit, niet die gevolgen heeft teweeggebracht die men er van verwacht had. Een grotere externe werking zou een belangrijke functie bij de grensafbakening van de persvrijheid kunnen hebben.

Een ongebruikelijke en o.i. onjuiste gedachte van van Ommen ligt ten grondslag aan het thema publieksvrijheid en wel in het bijzonder waar dit in relatie wordt gebracht met de persvrijheid. Voor een globale definitie van persvrijheid is de volgende redactie bruikbaar: vrijheid van het individu om gebruikmakend van de media informatie, meningen en ideeën aan anderen mee te delen (dit is ook nog de door Van Ommen gebezigde omschrijving).

Publieksvrijheid zouden wij willen omschrijven als de noemer van alle specifieke vrijheden. In dit geval gaat het dan vooral om de dienende functie van de pers ten opzichte van het publiek; het recht van antwoord van het publiek zowel actief als passief.

Van Ommen geeft in zijn volgende hoofdstukken een beschrijving die tendeert naar een concluderen tot een impliciet karakter van de publieksvrijheid t.w. impliciet aan de persvrijheid. Hij volgt hierbij o.i. in zoverre een onjuiste weg waar hij onvoldoende benadrukt dat persvrijheid duidt op een eenrichtingsverkeer terwijl publieksvrijheid zich juist kenmerkt door zijn tweerichtingsverkeer, waarbij de persvrijheid als bestaansvoorwaarde voor het laatstgenoemde geldt.

De onderwerpenkeuze en de toelichtingen getuigen van een bewuste behandeling van dit thema. Het is echter betreurenswaardig dat de onderwerpen zich voornamelijk concentreren op het onderwerp persvrijheid zonder dat daarmee het geïntroduceerde begrip publieksvrijheid wordt uitgelegd. Bedoelde onderwerpen omvatten onder meer de rol van de pers bij de publieksvrijheid waaronder behandeld wordt de periodieke pers, de innerlijke structuur van de pers, de economische structuur van de pers, de techniek van het medium (medium-

determinisme). Als onderdeel van het laatstgenoemd thema wordt de theorie van Kwant geciteerd die wij hier over willen nemen: "Op de vraag of het medium-determinisme waar is, antwoordt Kwant: nergens worden wij helemaal door onze media bepaald. Hij ziet het medium-determinisme vooral als een stuk bewustwording: het actualiseert de verantwoordelijkheid van allen die bij de pers zijn betrokken. Het publiek moet leren de media te hanteren, op straffe van gehanteerd te worden.

Lezers zowel als journalisten hebben de verantwoordelijkheid om in te grijpen in een ongecontroleerde gang van zaken bij de pers; zij moeten onder handen nemen, anders worden zij onder handen genomen".

Hoewel het citaat aangeeft dat van Ommen een link van persvrijheid naar publieksvrijheid wil aanduiden wordt dus toch weer een bespreking van de publieksvrijheid op zich vermeden. Op zijn minst hadden vragen als wat is het publiek, wie is het publiek en is er wel publiek, in deze optiek besproken mogen worden. Men kan niet zomaar een nieuw gebied aanboren zonder de daaraan ten grondslag liggende basisgedachten te bespreken. Teveel wordt uitgegaan van de persvrijheid welke bespreking in dit verband uiteraard wel utiliteitswaarde heeft doch haar eenzijdigheid geeft daardoor nog geen inzicht in de uit de titel en de opzet te verwachten behandeling van publieksvrijheid.

Dit kan toch niet bedoeld zijn in de weergave van vier hypothesen die de afspiegelingsidee (de pers vormt de spiegel van het hele maatschappelijke leven) voor de pers zouden moeten samenvatten. Ook behandeling van de sociale

verantwoordelijkheid van de pers, de woordkeuze spreekt al voor zich, kan de bovengestelde relevante vragen niet beantwoorden.

Paradoxaal aan ons betoog is het onderstaande citaat uit het onder de subtitel **Lacunes in de theorie van de sociale verantwoordelijkheid**, waar weer slechts onzekerheden worden genoemd:

"Bij een heroriëntatie op de verhouding pers—publiek op grond van de sociale verantwoordelijkheden van de pers, overheid en publiek, valt de dominerende rol van de pers op. Aan de sociale verantwoordelijkheid van de pers wordt verreweg de meeste aandacht geschonken... **De vraag is**, of het publiek voldoende geïnteresseerd is deze (zijn wil bekend maken, infra van ons) actieve rol op zich te nemen en **het is niet duidelijk hoe** deze rol in de praktijk gestalte zal kunnen krijgen".

In het tweede deel van het boek neemt van der Meiden het thema publieksvrijheid over en plaatst dit in het meer algemene kader van de relatie tussen massamedia en publiek.

Het onderwerp publieksvrijheid wordt achtereenvolgens belicht vanuit een beschouwing over vrijheid en vrije meningsuiting, de filosofie achter de vrije meningsuiting, de bewustzijnsindustrie, toegang tot de media en het vrije nieuws.

Van der Meiden noemt dit deel van het boek zelf een "rapportage van onrustgevoelens" en "een reisverslag langs trends", en o.i. niet ten onrechte. In het voorgaande werd al opgemerkt dat de argumentatie welke heeft geleid tot het maakwoord "publieksvrijheid" niet overal in de tekst even duidelijk wordt. Die opmerking blijft ook voor dit tweede deel van het boek staan. Op meerdere plaatsen in de tekst worden vragen opgeworpen, zoals: "wie is de eigenaar van de vrijheid

van meningsuiting", "hoe krijgt het publiek toegang tot de media" en "de kern... zit hierin, dat het recht (van vrije meningsuiting, infra van ons) dat voor allen bedoeld was, wat de uitoefening betreft in handen is gekomen van enkelen te weinig", zonder dat de specifieke invalshoek, van waaruit deze problematiek belicht wordt, geëxpliciteerd wordt. Gaat het om het functioneren van de media binnen het bestel of staat het mediabestel als zodanig ter discussie; of gaat het om de maatschappelijke structuur en de invloeden van daaruit op de media? Het lijkt ons dat als dat de problemen zijn waarvoor de term publieksvrijheid de alternatieve noemer moet zijn, je dan de lezer ook een duidelijke diagnose en een duidelijke argumentatie moet geven. Van der Meiden geeft echter een veelheid van vragen en oprechte zorgen over de relatie massamedia en publiek zonder een concrete probleemstelling te formuleren. Aan de lezer wordt een algemeen onbehagen over het functioneren van de massamedia voorgelegd waarna het aan hemzelf wordt overgelaten het verdere betoog daaraan te toetsen. Zo wordt in het hoofdstuk "Pseudovrijheid" een globaal overzicht gegeven van, voornamelijk Duitse, maatschappijkritische stemmen over persvrijheid, zonder dat in voldoende mate relatie wordt gelegd tussen de term publieksvrijheid en datgene wat auteurs als Marcuse, Kreimeier, Horkheimer, Adorno en Enzensberger te vertellen hebben. Anderzijds moet opgemerkt worden dat alle facetten van de als problematies te beschouwen verstandhouding tussen massamedia en publiek ook niet in een zestigtal pagina's behandeld kunnen worden. Auteurs als Müller-Dohm, Geißler, Bardeel/Bierhof e.a. en Holzer* hebben zich bij hun studies niet voor niets beperkt tot bepaalde

media of bepaalde aspecten van media.

Het tweede deel wordt afgesloten met een hoofdstuk waarin van der Meiden de verwachting uitspreekt dat van een nieuw mediabeleid nogal sterk emanciperende krachten moeten uitgaan. Hij schetst verder een aantal ontwikkelingen in de relatie massamedia-publiek en geeft mogelijke oplossingen welke o.a. inhouden "een herverkaveling van mediataken" naar kleine, gemakkelijk te distribueren media, ontwikkeling van nieuwe procedés, decentralisatie, actief medium-gebruik en media-pedagogiek. T.a.v. persvrijheid en vrijheid van meningsuiting worden een aantal concrete suggesties gegeven ter versterking van de rechtspositie van de ontvanger tegenover de massamedia zoals een wettelijke regeling voor toegang tot de media, invoering van het recht op wederwoord, een regeling voor rectificatie, een mediaraad, selectieve subsidiëring

van media en beperking van de vrijheid van interviewers.

Concluderend menen wij te mogen stellen dat beide delen op zich een aanzet zijn voor het introduceren van het begrip publieksvrijheid. Een uitgewerkte diagnose van het probleemgebied wat schuilgaat achter deze term wordt echter door ons gemist.

Fred van den Beld,
Ed Hollander

- * — Müller-Dohm, S.: *Medienindustrie und Demokratie; Verfassungspolitische Interpretation-Sozioökonomische Analyse*. Frankfurt/M. 1972.
- Geißler, R.: *Massenmedien, Basis-kommunikation und Demokratie*, Tübingen, 1973.
- Bardeel, J. / Bierhof, J. / Manschot B., / Vasterman, P.: *Marges in de media; het verbroken contact tussen omroep en publiek*, Baarn, 1975.
- Holzer, H.: *Gescheiterte Aufklärung, Politik, Ökonomie und Kommunikation in der BRD*, München 1971.

Boer, A. A. de: **INFORMATIEVERVUILING**; (Nieuwspoortreeks), Wetenschappelijke Uitgeverij, Amsterdam 1975, 98 blz., f 14,50; ISBN 90 214 2827 x.

In de Nieuwspoortreeks ("bijdragen tot discussie en opinievorming op het gebied van communicatie en publiciteitsmedia") verscheen vorig jaar o.a. van A. A. de Boer het boekje **Informatievervuiling**.

Onder "informatievervuiling", een term die de laatste tijd met name in omroepkringen steeds meer opduikt, wordt gewoonlijk verstaan de enorme grote stroom aan informatieve boodschappen die de massamedia uitstorten over hun publiek, een stroom die zelfs voor de meest fanatieke "informatie-consument" niet meer valt bij te benen en te overzien.

De Boer verstaat overigens iets anders onder informatievervuiling, getuige ook de ondertitel van zijn

boek: "De voorlichtingscrisis rondom techniek en wetenschap". Volgens de Boer heeft de pers het verbruid bij de wetenschapper en de ingenieur omdat het publiek onvolledig en soms zelfs tendentius wordt voorgelicht over technische, natuurwetenschappelijke en economische problemen. Hij spreekt dan ook m.b.t. het "politiek informatiemilieu" van een crisissituatie (p. 8). Hij probeert een en ander aan te tonen aan de hand van de discussies en de voorlichting over de (gevaaren van) de toepassing van kernenergie, en hij merkt bij voorbaat op dat het hem niet gaat om de vraag of kerncentrales veilig zijn of niet, maar om hoe te zien hoe in de praktijk geprobeerd is tot

een antwoord op die vraag te komen" (p. 12).

In feite bestaat zijn boek evenwel uit een ingehouden juichen over de zegeningen van kernenergie (bijv. in het Aanhangel) en een voortdurend niet ingehouden klaagzang over al die zogenaamde deskundigen en progressieven o.a. in aktiegroepen die daaraan afbreuk willen doen, én over politici en de pers die aan informatievervuiling doen door onevenredig veel aandacht te besteden aan hetgeen door deze tegenstanders met hun angst voor de techniek (en het lijkt erop dat de Boer ze per definitie gelijk stelt aan ondeskundigen) te berde wordt gebracht, in vergelijking met de opinie van de vakman (hij was zelf directeur bij het Directoraat-Generaal Energie van de Europese Gemeenschap).

De politicus en de journalist zouden hierin juist een korrigerende taak moeten hebben en hun oordeel moeten baseren op feitelijke, objectieve gegevens, die dan natuurlijk

afkomstig moeten zijn van experts. Kort samengevat is dit de teneur van vrijwel elk hoofdstuk in dit dunne boekje van $\pm$ 90 pagina's tekst. De Boer raakt weliswaar enige interessante problemen aan zoals wetenschapsvoorlichting, de rol van de pers daarin, de invloed van de pers op de opinievorming van hun lezers waaronder politici, maar nergens worden deze problemen ook maar enigszins uitgediept. Het blijft bij aanraken en het geven van steeds dezelfde mening: de pers moet zich niet vertillen aan de enorme invloed die zij op de lezer en via hem op de politicus en het beleid heeft; journalist en politicus zullen hun technische en wetenschappelijke adviseurs nog hard nodig hebben bij het geven van de "juiste" voorlichting. Men kan zich dan ook met recht de vraag stellen wat De Boer met dit boekje heeft bijgedragen aan de oplossing van het probleem van de informatievervuiling.

H. Verhagen.

N. H. Markel (ed.): PSYCHOLINGUISTICS; An introduction to the study of speech and personality. The Dorsey Press, Homewood 1969, 400 blz., \$ 9.00.

Een half jaar geleden bracht een aantal geëngageerde studenten, geïnteresseerd in het communicatieproces, hun bandopnamen van heuse spraak naar een fonetisch instituut. Er was, zo klaagden zij, iets misgegaan met de bandrecorder of de opname, want als de spraak werd zichtbaar gemaakt op het scherm van een oscilloscoop waren nergens de afzonderlijke woorden terug te vinden. Er was onophoudelijk spraak aanwezig, en dat terwijl taal toch uit afzonderlijke woorden bestaat, zoals ieder kind weet. Ook deze keer werden theoretische verwachtingen over menselijke spraak beschaamd door elementaire objectieve registraties. Ook beschrijvingen van spraak die redelijk

en geldig schijnen moeten aan de meetbare realiteit getoetst worden. En dan blijkt dat werkelijke spraak iets heel anders is dan veel, vooral linguïstische beschrijvingen doen vermoeden.

Toch bevinden de genoemde studenten zich in goed gezelschap, gemeten naar het inzicht in menselijke spraak waarvan de bijdragenden aan het onderhavige boek blijf geven.

Gedeeltelijk wordt dit veroorzaakt door de gedateerdheid van de hoofdstukken die ten tijde van het verschijnen van het boek gemiddeld elf jaar eerder waren gepubliceerd; toen de meettechniek minder ver ontwikkeld was. Maar de gedateerdheid zal zijn oorzaak wel vin-

den in de onvruchtbare combinatie van spraak en persoonlijkheid, die Merkel hier terloops als wetenschap opvoert naast de experimentele linguïstiek, het zogenaamd andere onderdeel van de psycholinguïstiek. Het basisidee daarvan is dat men uit iemands woorden aspecten van zijn persoonlijkheid kan opmaken. Ik zal niet beweren dat dat niet gaat, ik beweer slechts dat het geen wetenschap is en Merkel helpt mij ongewild aan 16 hoofdstukken vol argumenten. Van al die hoofdstukken raakt slechts het laatste, van de hand van Ernest Kramer over 'paralanguage' — de niet-verbale bijverschijnselen van spraak — aan het probleem van spraak en persoonlijkheid. Uit diens literatuur-overzicht blijkt dat eigenlijk alleen hersenbeschadigingen hoorbare uitwerkingen kunnen hebben op spraak; maar andere eigenschappen, zoals leiderschap en vermoeidheid helemaal niet. Daar dan ook de combinatie weinig productief blijkt te zijn wordt in de overige hoofdstukken grote aandacht besteed aan definities, theoretische beschrijvingen, klassifikaties en structuren, want daar zal het dan wel aan liggen.

De linguïstische definities zijn misschien wijsgerig wel bevredigend, maar met lopende spraak die een uitsluitel over persoonlijkheid moet geven hebben ze niets van doen. Het is verleidelijk om een aantal voorbeelden te noemen, ik beperk me tot een. Sapir stelt in zijn hoofdstuk over Speech and Personality (1927!) dat het gebruik van het woord 'teeny' in plaats van 'tiny' wordt veroorzaakt doordat de mondholte tussen tong en verhemelte dan kleiner is dan bij 'tiny' en dat predisponeert tot het uiten van 'teeny'. In alle onschuld zou men kunnen voorstellen dan altijd het woord 'little' te gebruiken dat met een nog kleinere mondholte

wordt uitgesproken. Argumenten zijn hier echter niet zo onschuldig. De eclatante onbewijsbaarheid van de genoemde uitspraak en van talloze andere en de empirische ongeldigheid van evenzoveel formele beschrijvingen stempelt de benadering tot geloof, leunstoeltheorie en definitie-afgoderij. Het zich eigen maken van zulke theorieën is een zinloze tijdpassering, die hoogstens benut kan worden tot scherping van het intellectuele opmerkingsvermogen maar niet tot vermeerdering van inzicht.

Wanneer men toch iets wil opsteken over de theorievorming in de linguïstiek is het tweede hoofdstuk, van John B. Carroll, aanbevelenswaardig. Het is goed leesbaar en lijdt niet aan extremes, maar is sterk gedateerd en experimenteel simplistisch. Werkelijk experimenteel onderzoek komt pas ter sprake in het hoofdstuk over **Meaning** van Osgood, Suci en Tannenbaum. De resultaten daarvan, alsmede de uitgewerkte theorie van de semantische differentiaal worden echter helemaal niet meer behandeld. Om die te vinden zul je hun eigen boek moeten kopen. Dat lijkt mij ook de aangewezen weg voor het hoofdstuk van George Miller over Statistical Indicators of Style. Het is mijn favoriete hoofdstuk omdat het als enige resultaten geeft van taal- en spraakonderzoek. Het is ook het enige waarin op basis van die resultaten wordt gezocht naar een betere beschrijving van het taalgedrag van mensen. Dit voortdurend proces van zoeken, toetsen en herformuleren wordt zo boeiend en helder beschreven dat men voor het vervolg liever verder zou willen lezen in Miller's boek **Language and Communication** waar het hoofdstuk uit stamt.

Omdat de persoonlijkheidsleer

zich, ten onrechte volgens veel bijdragende auteurs, niet met spraak van persoonlijkheden heeft beziggehouden vinden we dat verband in de sectie over Persoonlijheidsleer niet terug. Het lijkt me daarom vruchteloos die artikelen in detail te bespreken, ook al wordt er af en toe aardig onderzoek in behandeld.

De opsomming van alle theorieën en onderzoekingen in dit boek leidt mij dan ook tot de eindconclusie dat de hier gepousseerde wetenschap volstrekt nutteloos en overbodig is. Een taal of dialectvorm heeft weinig met persoonlijkheid te maken en wordt door de taalkunde adequaat bestreken. Uitspraak, klankvorming en eigen-

schappen van lopende spraak vormen het klassieke terrein van de experimentele fonetiek. Spraakafwijkingen als gevolg van hersenbeschadigingen horen onder de pathologie. En tenslotte is persoonlijke stijl zoals die door Miller wordt beschreven weliswaar een aspect van de persoonlijkheid maar in hoeverre het een met het ander samenhangt is eerder een wetenschappelijk dilemma dan een wetenschap. En op wetenschappelijkheid kan de hier gebrachte benadering al geen aanspraak maken. Derhalve is dit een zeer nuttig boekje dat niet genoeg kan worden aanbevolen voor het ontwikkelen van een kritische zin en een onderwijsondermijnende houding.

D. Bouwhuis.

J. Boekestijn e.a.: IEDEREEN IS PROGRAMMAKER. Over de mogelijkheden van video en lokale televisie, (Baschwitz Inst.), Amsterdam, sept. 1976, f 5,—.
T. Brugman e.a.: EEN JAAR MET VIDEO IN OUDWIJK, (Soc. Inst.) Utrecht, mei 1976, f 3,—.

Met de technische ontwikkelingen op a.v.-gebied en de roep om schaalverkleining in de mediawereld is een niet oninteressant fenomeen geboren: video ten dienste van kleinere (regionale of lokale) gemeenschappen.

Of het een van de sleutels tot de veelbezongen "participatie aan de samenleving" zal worden, al dan niet gekoppeld aan kabeltelevisie, is voorlopig nog de vraag. Daarvoor is de diskrepantie tussen "hooggespannen verwachtingen" en "wat ervan terecht kwam" nog te groot, getuige de bovenstaande boekwerkjes.

Het eerstgenoemde is het relaas van een videogroep in de Bijlmermeer, gesecondeerd door Ben Manschot (Baschwitz Instituut, Amsterdam) en onderdeel van het onderzoek naar de rol van kabeltelevisie in relatie tot het opbouw-

werk in de Bijlmermeer.

Het andere verhaalt de lotgevallen van "een projekt aan het Sociologisch Instituut" in Utrecht.

De videoprojekten hebben een aantal punten gemeen; ze vertrekken vanuit de gedachte dat de landelijke media-organen nauwelijks de gewenste betrokkenheid van mensen bij het maatschappelijk gebeuren weten op te wekken (Bijlmer-projekt), resp. niet voldoen aan de behoefte aan informatie en participatie (Oudwijk-projekt).

Veel diepgang heeft de uitleg hiervan niet: eenrichtingsproces en verwijdering van het publiek (Bijlmer-projekt) en vervlakking, amusementsgerichtheid en negeren van lokaal-relevant gebeuren door kommersiële en concurrerende belangen (Oudwijk-projekt) worden als oorzaken genoemd.

Het alternatief op massakommunikatiegebied om de betrokkenheid bij — op z'n minst — de eigen woonomgeving te verhogen, ligt dan ook in de schaalverkleining, i.c. van de omroep.

Maar mediaparticipatie, tweerichtingsverkeer of "bewonerstelevisie" en daarmee, participatie aan de lokale samenleving blijven door tal van factoren (desinteresse, machteloosheid, gevoel van isolement (Bijlmer); maar ook gewinning aan passieve mediaboodschap-konsumptie) nog een ver ideaal.

Dat verdiskonteren beide projecten al bij voorbaat, met name de Bijlmer-groep.

De Bijlmer-groep richt zich vanuit de emancipatiegedachte op achtergestelde groepen (huisvrouw, oudere). Om elitevorming te voorkomen en identifikatie voor de kijker te vergemakkelijken wordt gekozen voor het self-made programma door een groep van bewoners, waarbij de studenten uiteindelijk alleen nog maar bege-leiden.

Bij de evaluatie verkeert de groep niet in een hoera- of eureka-stemming; voorlopig kan slechts gesproken worden van een positieve uitwerking op de actief deelnemende bewoners in de groep — dit wordt de "vormingsfunctie" genoemd: vorming van individuen, verkleining van identiteitsverlies, meer gestimuleerd tot ook andere activiteiten. Dit laatste is m.i. toch wel fundamenteel voor het opbouwwerk waaraan de groep naar haar zeggen nauwelijks is toegekomen (zgn. "opbouwfunctie").

Video als bewoners-activiteit is ook het uitgangspunt van de Oudwijk-groep. Participatie wordt wel erg snel vertaald naar aktievoeren, waarbij video-opnames en -uitzending via een centraal opgesteld t.v.-toestel (in de Bijlmermeer soms ook

via de Lokale Omroep Bijlmermeer) zowel het initiatief tot als de uitvoering en evaluatie van de aktie tot onderwerp zou moeten hebben. In konkreto ging het om aktie op het gebied van huisvesting en leefmilieu in een oude wijk in Utrecht (Oudwijk dus).

Om meerdere redenen moet het projekt echter een frustrerende ervaring voor de initiatiefnemers zijn geweest: gebrekkige belangstelling vanuit de wijk, vooral doordat de apparatuur op het beslissende moment faalde, maar ook omdat de opzet (naar eigen zeggen) te groots was en m.i. de uitvoering te weinig beraden. Zelfs de idee dat video dan tenminste nog bij de oprichting en evaluatie van een aktiegroep funktioneel kan zijn (in de "terugblik", p. 20) lijkt bepaald niet door de ervaringen ondersteund.

Twee essentiële verschillen verklaren naar mijn mening het, gemeten naar de vooropgestelde doelstellingen, grotendeels slagen van het Bijlmer-projekt enerzijds en het grotendeels falen van het Oudwijk-projekt anderzijds: de laatste groep heeft, althans die indruk wekt het verslag, nogal eens ad-hoc beslissingen moeten nemen waaraan een theoretiese of praktiese (op anderenmans ervaring berustende) overweging ontbrak.

En het tweede, niet te onderschatten verschil tussen beide projecten is daaraan onder meer debet: deugdelijke apparatuur!

Wisselend sukses derhalve, ook al vanwege het gebrek aan kennis en ervaring op het gebied van video. Maar als poging tot opvulling van dit gebrek zijn beide verslagen, gekompleteerd met een aantal praktiese tips, toch erg nuttig.

Ger Lugtenberg.

Het bioscoopbezoek in Nederland is, na het dieptepunt in de jaren 1970 tot 1972, aan een langzaam herstel bezig. Blijkens het jaarverslag van de NBB over 1975 heeft dit herstel zich ook in dat jaar doorgezet, zij het dat de stijging slechts 0,8% bedroeg. Met cijfers wordt aannemelijk gemaakt dat deze stijging groter zou zijn geweest wanneer we niet zo'n erg mooie zomer hadden gehad!

Ook op andere punten klinken positieve geluiden:

— Het aandeel van de Nederlandse produkten in de totale omzet van het bioscoop-bedrijf past in het gunstige beeld van de laatste vijf jaren: 18,3%. Sinds 1970 varieerde dit aandeel tussen 9% (1974) en 23% (1973), daarvóór bedroeg dit aandeel rond de 1 à 2%.

— Het aantal Nederlandse films dat in première ging betekende een nieuw record: 16, waaronder 2 jeugdfilms. Vijf van deze films, plus de eind 1974 in roulatie gekomen "Mariken van Nieuwemegeen" komen voor op de lijst van de "top-20" (zie verderop), ook een nieuw record.

— Het al jaren dalend aantal bioscoop-zetels nam voor het eerst weer toe, vooral ten gevolge van het in gebruik nemen van een aantal kleinere bioscoopzaaltjes.

— Na een strijd tegen de Bioscoopwet, die de NBB zo lang heeft gevoerd als deze wet oud was, heeft de Tweede Kamer deze wet op 25 juni 1975 ingetrokken en vervangen door de Wet op de Filmvertoningen, hetgeen m.n. inhoudt dat de keuring op films voor personen boven 16 jaar is afgeschaft.

Weinig te spreken is de NBB over het reeds anderhalf jaar durende zwijgen van het Ministerie van CRM over een door de NBB aangevraagd-

de subsidie voor het uit 1974 stammende Fonds voor Kunstzinnige Films. Dit Fonds dat tot doel heeft "het bevorderen van de import en de vertoning in Nederlandse bioscopen van waardevolle kunstzinnige films, wier exploitatie bijzondere financiële risico's met zich brengt", heeft inmiddels 15 films geselecteerd. Eind 1975 zijn er in een achtal in roulatie gegaan, ondanks de onzekerheid over de CRM-bereidheid om mede te subsidiëren (De NBB en de Stichting Stimuleringsfonds brengen ieder 1/3 van de begrote kosten in). Enkele films uit deze selectie: Zandy's bride (Troell), L'invitation (Goretta), Deep end, en King, Queen, Knave (Skolimowski), Faustrecht der Freiheit (Fassbinder).

Tot slot de "top 20" van 1975. Deze 20 films hebben 35,6% van de totale omzet opgebracht. De cijfers zijn overigens enigszins misleidend, in die zin dat ze gebaseerd zijn op een periode die niet voor alle films dezelfde is. Zo heeft een film als "Keetje Tippel" (première 6 maart) bijna 10 maanden de tijd om de hoogste omzet over 1975 op te brengen, terwijl "Dokter Pulder..." (première 9 oktober) slechts amper 3 maanden de tijd heeft. Toch prijkt hij al op de 6e plaats. De films "The man with the golden gun" en "Emmanuelle" kwamen het vorig jaar al bij de "top 20" voor, en hebben dus in totaliteit waarschijnlijk een hogere omzet opgeleverd dan b.v. "Keetje Tippel". Cijfers per film wordt door de NBB niet verstrekt, zodat een betere vergelijking per produkt niet mogelijk is.

- 1 Keetje Tippel
- 2 The Towering Inferno
- 3 The man with the golden gun

4 Rooie Sien
5 Gone in 60 seconds
6 Dokter Pulder zaait papavers
7 Jaws
8 Godfather II
9 Emmanuelle
10 Murder on the Orient Express
11 Earthquake
12 Two missionaries

13 Return of the Pink Panther
14 Mariken van Nieumegen
15 Het jaar van de kreeft
16 Once upon a time in the West
17 You only live twice
18 Kind van de zon
19 Chinatown
20 Robin Hood.

Harry Manders.

KORTE BESPREKINGEN

UNESCO-UITGAVEN

Sinds de vorige opgave in **Massacommunicatie** (4, 1976, no. 1, winter, blz. 56) zijn bij de UNESCO in Parijs enkele uitgaven verschenen, welke hieronder worden opgesomd.

In de serie **Reports and papers on mass communication** verschenen achtereenvolgens:

- no. 77, **Cross-cultural broadcasting**, door Eduardo Contreras, James Larson, John K. Mayo en Peter Spain. In deze studie wordt ingegaan op politieke, kulturele, taalkundige en psychologische implicaties van radio- en televisie-uitzendingen naar andere landen en kulturen. De belangrijkste konklusie van de onderzoekers van het Institute for Communication Research van de Stanford Universiteit is dat er over het onderhavige onderwerp te weinig bekend is en dat er nog veel onderzocht moet worden.
- no. 78, **Planning for Satellite Broadcasting**; The Indian Instructional Television Experiment, door Romesh Chandler en Kiran Karnik, medewerkers van het SITE-projekt. Het rapport is geen evaluatie van het eksperiment in India, maar geeft een overzicht van de aanloop er naar toe die vele jaren heeft geduurd (de rapporten over het uitgebreide onderzoek dat het satelliet-eksperiment begeleidde zijn in december 1976 te verwachten).

De serie **Reports and Papers** is zeer nuttig wanneer men de internationale communicatie-wereld wil bestuderen. Sommige deeltjes zijn zelfs onmisbaar. Hetzelfde kan gezegd worden van de reeks **Communication policies in . . . . .** Deze reeks heeft tot doel het communicatie-beleid dat op verschillende nivo's in diverse landen bestaat op een vergelijkbare wijze te belichten. De eerste vijf studies gaan over communicatie-beleid in Europese landen (Ierland, Zweden, Hongarije, Yoegoslavië en West-Duitsland). Soortgelijke studies voor Latijn-Amerikaanse landen zijn in voorbereiding of reeds verschenen (Brazilië) en na deze landen komt Azië aan de beurt. Het zevende deeltje is een herziene en gekorrigeerde versie van de studie over het beleid in Yoegoslavië. Het is van de hand van andere auteurs dan de oorspronkelijke uitgave, namelijk Zdravko Lekovic en Mihalo Bjelica.

Voorts verscheen in juni 1976 een uitgebreide bibliografie van uitgaven op het gebied van massakommunikatie (UNESCO, **List of Documents and Publications in the Field of Mass Communication**, Paris, Juni, 1976, Com-76/WS/20). Behalve het Masterfile-overzicht, dat de periode 1972-1975 beslaat, bevat de bibliografie een kumulatief deel dat de gehele periode tot en met 1975 omvat. Dit is ingedeeld naar onderwerp, titel, serie, auteur en bijeenkomst of organisatie. De uitgaven van UNESCO zijn in Nederland verkrijgbaar bij Nijhoff in Den Haag en bij Keesing in Amsterdam. Het adres van de UNESCO in Parijs is: Department of Mass Communication, Place de Fontenoy, 75700.

Jack Saarloos

J. Deschepper: LA COMMUNICATION SOCIALE DANS LES PÉRIODIQUES EUROPÉENS 1975, DE SOCIALE COMMUNICATIE IN DE EUROPESE TIJDSCHRIFTEN 1975; Belgisch Instituut voor Voorlichting en Documentatie, z.p.z.j. 29 blz.

Deze jaarlijkse uitgave van het Belgisch Instituut voor Voorlichting en Documentatie is een bibliografisch overzicht van tijdschriftartikelen betreffende massacommunicatie die in de loop van 1975 zijn verschenen in diverse Europese tijdschriften. De lijst van tijdschriften die in het overzicht opgenomen zijn, omvat 27 titels. De meeste van deze titels hebben betrekking op pers en voorlichting. Een ander kenmerk van de voornoemde tijdschriften is dat de meeste het karakter van verenigingsorganen en vakbladen hebben. De gangbare wetenschappelijke uitgaven zijn zeer duidelijk afwezig. Hangt dit samen met het publiek

waarop de bibliografie mikt? In ieder geval maakt deze ommissie de wijdse titel van de uitgave nogal overtrokken.

Een andere opmerking betreft ordening en typografie. Het zou de bruikbaarheid waarschijnlijk ten goede komen als de artikelen binnen de verschillende rubrieken alfabetisch geordend zouden worden op auteursnaam en er mogelijk een verschillende belettering van auteursnaam en periodiektitel zou komen. Overigens blijft deze jaarlijkse bibliografie een interessant initiatief dat wellicht een uitbouw zou verdienen.

H.S.

INGEKOMEN PUBLIKATIES

Boon M.

NETWERKANALYSE BEELDENDE KUNST DL 2

(Voetzoeker 25) Dr. E. Boekmanstichting

Amsterdam 1976, 44 blz., f 8,50

Brogst J.

DRAMATISCHE VORMING IN HET AMSTERDAMSE ONDERWIJS

(Voetzoeker 28) Dr. E. Boekmanstichting

Amsterdam 1976, 84 blz., bibl., f 8,50

Brunsmann P.

BELEVING VAN MONUMENTEN

(Voetzoeker 26/27) Dr. E. Boekmanstichting

Amsterdam 1976, 212 blz., bibl., f 17,—

Fauconnier G.

MASS MEDIA AND SOCIETY

an introduction of the scientific study of mass communication, concepts, intentions, effects; (=Massamedia en samenleving, vert. L. Coetzee)

Universitaire Pers Leuven

Leuven 1975, 222 blz., bibl.+reg., 320 Bfr, ISBN 90 6186 040 7.

Fenger-Hanemann I en O. Valkman

HAN KOETSIER IN VRIJ NEDERLAND

(Voetzoeker 30) Dr. E. Boekmanstichting

Amsterdam 1976, 130+13 blz., f 10,—

JOURNALISTEN EN PERSCONCENTRATIE

Rapport van de werkgroep "Gevolgen van Persconcentratie voor Journalisten" o.l.v. F. Kempers en J. Wieten

Vakgroep Massacommunicatie/Instituut voor Perswetenschap

Amsterdam 1976, 127 blz. bijl.

KABELTELEVISIE IN DE BIJLMERMEER

enquête over de eerste uitzendingen

Vakgroep Massacommunicatie/Instituut voor Perswetenschap aan de Universiteit van Amsterdam

Amsterdam 1976, 34 blz. bijl.

DE LOKALE KABELOMROEP ALS GEMEENSCHAPSINSTRUMENT

Vakgroep Massacommunicatie/Instituut voor Perswetenschap aan de Universiteit van Amsterdam

Amsterdam 1976, 135 blz.

Onderzoeksproject Lokale Omroep

INTERIM-RAPPORTAGE

algemene inleiding op het onderzoek, onderzoeksresultaten

Instituut voor Massacommunicatie, Katholieke Universiteit Nijmegen

Nijmegen 1976, 2+95 en 3+84 blz., f 12,50

PUBLICITEIT EN VORMINGSWERK

LOVWJ

Utrecht 1976, 117 blz., reg. + bibl., f 10,—

Schrijnen-Van Gastel A.

SYMPOSIUM GORKUM: EEN DIALOOG MET DE KUNST?

(Voetzoeker 29); Dr. E. Boekmanstichting

Amsterdam 1976, 80 blz., ill. + bijl., f 8,50

Slippens R.

LITERATUUR EN TELEVISIE

vier televisiebewerkingen nader bekeken, een studie in opdracht van CRM

Eindhoven 1976, 172 blz., f 13,25

TELEVISIE EN VERTROSSING

(DIC-map 58) De Horstink

Amersfoort 1976, 160 blz., f 16,90

Wassenaar I.

VROUWENBLADEN

spiegels van een mannenmaatschappij

(Nieuwspoortreeks) Wetenschappelijke Uitgeverij

Amsterdam 1976, 95 blz., f 14,50, ISBN 90 214 2830 x

GEGEVENS OVER DE AUTEURS

Dr. H. 't Hart is wetenschappelijk medewerker bij het Baschwitzinstituut voor Massapsychologie en Openbare Mening aan de Universiteit van Amsterdam.

Drs. H. Lamers is wetenschappelijk medewerker van de vakgroep Voorlichtingskunde, sectie wetenschappelijke informatieverzorging van de Landbouwhogeschool te Wageningen.

Drs. Chr. Vos is medewerker van de afdeling Studie en Dokumentatie van de Nederlandse Omroep Stichting.

INHOUD JAARGANG IV 1976

ARTIKELEN

- Bronner, drs. A. en drs. R. de Hoog
Een 'testbeeld' van de Nederlandse omroepen (11)
- Hamelink, dr. C.
De multinationals en de bewustzijnsindustrie (65)
- Hart, dr. H. 't
Milieubewustzijn en communicatie (196)
- Hoog, drs. R. de
(zie Bronner)
- Jurgens, drs. H.
Regionale omroep, een stiefkindje? (29)
- Korsten, drs. A.
Leesbaarheid van overheidsbrochures en sociale ongelijkheid (90)
- Lamers, drs. H.
Taalkundige aspecten van de schriftelijke voorlichtingsboodschap (208)
- Parys, prof. dr. G. van
Het public relations onderwijs op universitair vlak in België (35)
- Prick, drs. L.
Hoe onbegrijpelijk zijn aktualiteitenrubrieken? (1)
- Smets, drs. H. J.
De ideologie van een nota (72)
- Vos, drs. Chr.
Kenniskloof en televisie (185)

SPECIAAL NUMMER

- Drs. P. E. V. de Bruin, drs. H. J. Smets, dr. J. G. Stappers en prof. dr. G. M. van Veldhoven.
Naar een planning van massacommunicatief onderzoek (130)

KRONIEK

- Kongres Communication et Société (C. van der Haak) (44)
- Installatie Bibliotheekraad (Sekretariaat BR) (47)
- Ziekenomroepen, waarheen? (G. Lugtenberg) (114)
- Persraden: pro en contra (F. Saeys) (217)
- IAMCR-bijeenkomst 1976, Leicester (H. de Bock) (222)
- Vijfde Nederlands-Westduits Symposium (J. Bardoel) (226)

BOEKBESPREKINGEN

- Böckelmann, F.: Theorie der Massenkommunikation, Frankfurt a.M. 1975
(E. Hollander) (122)
- Boekestijn, J. ea: Iedereen is programmamaker, Amsterdam 1976
(G. Lugtenberg) (237)
- Boer, A. A. de: Informatievervuiling, Amsterdam 1976
(H. Verhagen) (234)
- Bosland H.: Personeelsbladen, Amsterdam 1974
(G.F.) (53)
- Brugman T. ea: 'n Jaar met video in Oudwijk, Utrecht 1976
(G. Lugtenberg) (237)
- Gallo, M.: Affiches, Utrecht/Antwerpen 1975
(H. Smets) (54)
- Hauwermeiren, P. van: Het leesbaarheidsonderzoek, Groningen 1975
(K. van Woerkum) (118)
- Hemels, J.: Persvrijheid? Antwoord aan uilen en valken, Amsterdam 1975
(F. van den Beld) (120)
- Lingen, N. van: Auteursrecht in hoofdlijnen, Groningen 1975
(F. Klaver) (52)
- Markel, N. (ed.): Psycholinguistics, Homewood 1969
(D. Bouwhuis) (235)
- Meiden, A. van der en H. van Ommen: Ik herinner mij niet u iets gevraagd te hebben, Den Haag, 1975
(F. van den Beld / E. Hollander) (230)
- Nederlandse Bioscoopbond: Jaarverslag 1975
(H. Manders) (239)
- Sandage, C. en V. Fryburger: Advertising theory and practice, Homewood 1975
(G. Bekooy) (117)
- Silbermann, A. en U. M. Kruger: Sociologie van de massacommunicatie, Utrecht/Antwerpen 1975
(G.F.) (52)

KORTE BESPREKINGEN

- Deschepper, J.: La communication sociale dans les périodiques européens, z.p. z.j. (H.S.) (242)
- Jensen, J.: Menspsychologieën, Meppel 1975. (J. Saarloos) (58)
- Louw, J.: Publiciteit en vormingswerk, Utrecht 1976 (T. Rennen) (125)
- Schauze, H.: Medienkunde für Literaturwissenschaftler, München 1974, (G.F.) (56)
- Standop, E.: Die Form der wissenschaftliche Arbeit, Heidelberg 1975, (H.S.) (57)

UNESCO: Reports and papers on mass communication 73 t/m 76,
(J. Saarloos) (56)

UNESCO: Reports and papers on mass communication 77 en 78,
(J. Saarloos) (241)

Unger, G.: Tekst over tekst, Eindhoven 1975, (J. Saarloos) (57)